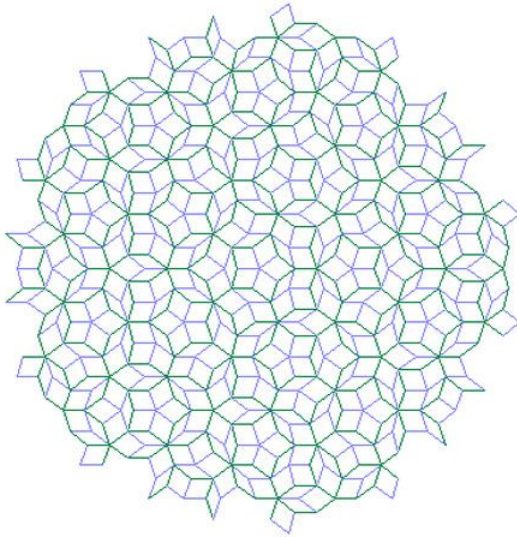

Milan Uzelac

METAPEDAGOGIJA I

(*paideia* kao *paidia* politike)

Vršac
2007.

Sadržaj

1. Uvod: "Bolonja" nemoguća misija
2. Univerzitet i evropski kulturni imperijalizam
3. Bolonjsko "obrazovanje" u globalističkom ključu
4. Evropa u Africi

Dodatak

1. Реформа высшего образования сербии
2. Universitatea și imperialismul cultural european

Prethodna napomena

U ovoj knjizi, pod naizgled nejasnim naslovom, objavljujem prvi deo istraživanja¹ o filozofskim temeljima pedagogije; svaki govor o takvom problemu, podrazumeva prethodnu saglasnost o tome, da li je pedagogija moguća kao filozofska disciplina, a na kraju krajeva i odgovor na to da li ona danas može biti filozofska disciplina, kako je o njoj početkom XX stoleća s velikim uverenjem i optimizmom pisao jedan od najvećih predstavnika tada još uvek vladajuće neokantovske filozofije - Paul Natorp. Odgovor na ovo poslednje pitanje biće dat u trećem delu, nakon što će u drugom delu biti razmotrena *ideja univerziteta*.

Ovde, u prvom delu, a koji je samo uvodni, ukazuje se na opšte aspekte obrazovanja danas, prvenstveno podstaknute kontroverznim, pre svega tzv. "Bolonjskim procesima" praćenih ocenama sa krajnje suprotstavljenih pozicija². Istovremeno, namera mi je da pokažem zašto su tzv. "Bolonjski procesi" jedna *apriori nemoguća misija* u državi Srbiji, misija koja se dešava u času izmene osnovnih parametara na kojima počiva obrazovanje ne samo u Srbiji nego i u svetu.

¹ Ovo istraživanje obavlja se u sklopu projekta *Globalizacija i metateorijske koncepcije pedagoške metodologije* kojim rukovodi dopisni član SAO, prof. dr Grozdanka Gojkov, a koji finansira Ministarstvo za nauku Srbije (br. 149049).

² Budući da je obrazovanje u Srbiji pod "Bolonjskim" čekićem, nisam mogao a da ovde ne uvrstim i jedan svoj stari tekst iz 2002. koji se štampa u neznatno skraćenom obliku, a koji je nužno uzrokovao neka ponavljanja, no sve to dopustio mi je uvaženi recenzent ove knjižice, doajen naše politološke i sociološke misli, uvaženi i cenjeni prof. dr Radivoj Stepanov.

1. Uvod: "Bolonja" nemoguća misija

Pre kratkog vremena jedan učenjak iz susedne nam zemlje Rumunije, raspravljajući o potrebi reforme evropskog obrazovanja, izjavio je kako su promene inicirane tzv. "Bolonjskim procesom" najznačajnije promene do kojih je došlo u istoriji obrazovanja u Evropi, još od vremena nastanka prvih univerziteta u XII stoleću. Na čemu se temelji ta izjava za koju se u poslednje vreme ne može reći da je usamljena, izjava koja izaziva velike strepnje, ali i još veću zabrinutost?

Zar je odista moguće, da jedan dokument napisan na dve stranice, ispunjen načelnim stavovima i dobrim namerama, a koji su potpisali ministri inostranih zemalja Evropske unije (*a ne ni rektori evropskih univerziteta, ni vodeći evropski intelektualci*), zavređuje toliku pažnju da mu se, odjednom svi okreću i počinju se na njega pozivati, s neshvatljivim žarom i žestinom, kao da je reč o odlukama I vaseljenskog sabora u Nikeji, kojima su uostalom bile potrebne decenije da bi zaživele, i da bi tek mnogo vekova kasnije svojim jarkim sjajem lomača osvetlile "humanističku" Evropu.

Konačno, u činjenici da čak postoje i internet-sajtovi s temom: *za ili protiv Bolonjskih procesa*, svima je jasno da, s tim tzv. "Bolonjskim procesima", nije sve u najboljem redu, budući da su njihovi učesnici uvučeni u igru oko transformacije obrazovanja i da je ta igra nad igrama, igra - daleko od svakog saglasja.

Isto tako, nećemo pogrešiti ako kažemo da je i u ranijim vremenima bilo raznih školskih reformi, ali, da

nijedna, kao ova poslednja, nije ni približno bila tolikog obima i sa tako velikim ulogom na stolu za igru.

Svedoci smo reforme kojom je zahvaćen veliki deo Evrope, reforme koja za obrazovne sisteme mnogih zemalja kao i za njihov kulturni, duhovni i nacionalni integritet može imati nepredskazive i krajnje tragične posledice, budući da se samo jednim potezom pera u mnoštvu slučajeva briše viševjekovno duhovno nasleđe zarad "kulturnog" jedinstva u prostoru sumnjivih geografskih granica i još sumnjivijih namera.

Naše vreme u tom smislu nije neko "nulto", novo vreme, novo bez istorije i duge tradicije, odnosno, novo u toj meri, da ceo sistem vrednosti na kojima se stolicima zasnivalo univerzitetsko obrazovanje u Evropi, sad, preko noći, treba da bude prevrednovan, odnosno, odbačen, tako što će na njegovo mesto doći sistem obrazovanja koji diktira nekoliko multinacionalnih korporacija pod plaštom demokratije i slobode tržišta intelektualnih potencijala čitavih država i čiji je jedini cilj ostvarenje maksimalnog profita za što kraće vreme.

U ovom času nalazimo se pod pritiskom najvećih i ekonomski najmoćnijih država Zapada koje ne priznaju ništa drugo osim vlastitih interesa; u sklopu tih njihovih "interesa" male zemlje i narodi ne postoje; oni su kolateralna šteta istorije i te male zemlje i ti mali narodi treba da se pretope u *obezličnost*³.

³ Samo je tako moguće razumeti kako se moglo desiti da u razaranju Jugoslavije 1990. učestvuje predstavnik nekakvog Luksemburga a deceniju kasnije i nekakve Finske, odakle su potom potom dojurili neki anonimusi da savetuju kako da se izvrši reforma obrazovanja učitelja u Srbiji. Iz Finske koja je i jedini ep koji ima, "pozajmila" iz

Svedoci smo nečuvenih promena koje se dosad neviđenom brzinom dešavaju u čitavom svetu, a koje su uslovljene razvojem digitalnih tehnologija i interneta, stvaranjem nove virtualne realnosti i izmenom celokupne ljudske percepcije, ali i prevrednovanjem situacije u kojoj se celokupno čovečanstvo nalazi.

Isto tako, činjenica je da mi još uvek nismo promislili sve domašaje i domete ove poslednje revolucije; moglo bi se pre reći da tako nešto nije ni započeto, već da se pre nalazimo na samom početku, sprečeni da kritički mislimo, a sputani obmanama koje jednako velikom brzinom proizvode tvorci svih tih novih tehnologija, a moramo se složiti i sa tim da to oni rade savršeno, da su u svemu izuzetno uspešni a samo s jednom namerom: da umnože profit koji poseduju.

Danas istoričari pedagoških ideja s pravom ističu kako je Pestaloci, dalekosežno inaugurisao svoj novi sistem obrazovanja, u vreme dominacije feudalnog društva, i, videvši dobre strane industrijalizacije, sagledao narastajuće potrebe svog vremena, te u vaspitanju i obrazovanju, našao najadekvatnija sredstva pripreme ljudi za rad u industrijskom društvu; mi i danas možemo govoriti o neprevaziđenim vrednostima

susedne zemlje Karelrije, a državu dobila Lenjinovim poklonom vekovnih ruskih teritorija u zaleđu St. Peterburga. Možda je to Fince ohrabrilo da olako barataju tuđim teritorijama i sudbinama. Ali, danas niko više ne uči istoriju, a još manje bilo koga interesuje kako je uopšte nastala ta Finska. Zato i nije slučajno da i u Srbiju sve češće navraćaju neki belosvetski avanturisti i urlaju: *zaboravite istoriju!* A oni to mogu, jer istoriju nemaju, budući da su nastali iz ničeg, ili kao amerikanci iz genocida nad indijancima.

Pestalocijeve reforme, a koje nisu izgubile svoj teorijski značaj ni u naše vreme.

Ali, isto tako, mi se nalazimo na pragu nove informacione epohe koja tematizuje sasvim nova pitanja, a koja se tiču toga kakav je kvalitet rada u takvom društvu, jer, nesporno je da se vrsta rada potpuno izmenila i da su zahtevi koji se postavljaju pred njegove izvršioce suštinski i kvalitativno sasvim drugačiji. To povlači za sobom i drugo pitanje: šta se očekuje od novih generacija koje se sada školuju, budući da novi uslovi zahtevaju posve novu i posebnu vrstu obuke i pripremljenosti za rad.

Da li i danas vaspitanje u porodici ostaje inicijalno i primarno, ili se mnogim narodima istočne, mahom pravoslavne Evrope, kroz najrazličitije oblike vaspitanja već na predškolskom nivou, potajno poturaju sasvim drugačije vrednosti, pa porodično vaspitanje gubi svoj značaj, a u predstavnike mlade i najmlađe generacije, od prvog dana utiskuju se samo one vrednosti koje počivaju na uspešnosti i dominaciji nad drugima, vrednosti prečesto ogoljene, kastrirane od svog višeg, patriotskog i rodoljubnog smisla?

Uspešnost su cenili posebno i stari Grci i iznad svega uvažavali su pobedu, ali, jednako su visoko cenili i patriotizam, žrtvovanje za otadžbinu, herojstvo, junaštvo, odbranu svog naroda i slobode, odbranu temelja iz kojeg izrasta duh naroda.

Iako dugo pod vlašću demokratije, stari Grci su negovali aristokratizam u pravom značenju te reči: ideal im je bio da budu najbolji u oblasti kojom su se bavili i nije čudo da ono što je predanjem došlo do nas, jeste

rezultat najviših domašaja grčkog aristokratizma⁴. Danas, u vreme globalizacije, koja je došla na smenu posustalaj internacionalizaciji, nesposobnoj da reši zadatke dobijene na međunarodnim kongresima u drugoj polovini XIX stoleća, ta ista globalizacija odlučno istupa protiv prava nacionalnih država na samosvojnost i ograničavajući čak i ograničeni suverenitet, bez ustezanja briše nacionalnu komponentu u vaspitanju ističući kao ideal *tržište mladima bez granica*.

U vreme dominacije interneta, u vreme lepih varljivih slika koje iluziju prodaju za jedinu stvarnost, omladini se nudi instant-obrazovanje ili samoobrazovanje. Čitave generacije nastavnika i učitelja u Srbiji koji su dosad bili nosioci znanja i garant da će se na mlađe generacije preneti najviše društvene vrednosti, kako bi se društvo, a tako i država, očuvali pred naletom najagresivnije negativne energije, koja se okomila na srpski narod, sada se sistemskim rešenjima od strane države svi nastavnici i učitelji dugoročnim merama

⁴ Ovde se ni u najmanjoj meri ne omalovažavaju doprinosi grčke demokratije, posebno atinske: pre svega mislim na ostrakizam (koji su aristokrate ipak shvatale na sebi svojstven uzvišen način kao izraz časti, jer demokratama nije smetalo da prognane amnestiraju u slučaju ratne opasnosti, a to već mnogo govori o njima. Što se prognanih iz države tiče, onih koji bi utočište našli ponekad i kod ranijih neprijatelja, kao slavni pobednik nad Persijancima kod Salamine, Temistokle, dovoljno je imati u vidu njihovu spremnost da se uvek odazovu u trenucima najviše opasnosti i stanu u prve redove za odbranu otadžbine. Atinska država je mogla imati slavnu istoriju i kulturu jer nije imala u sebi organizovane grupe građana zadužene za urušavanje sistema vlasti, a finansirane od susednih gradova-država).

bacaju na rub egzistencije i tako, postupno, mentalno, a delom, i fizički istrebljuju.

Virtualni svet proglašava se za jedini mogući svet i briše se svaka ontička razlika između sveta droge i sveta koji proizvodi digitalna tehnologija. Tu više nije reč o vrednostima. Tu se radi samo o egzistenciji, o trajanju u svetu imaginarnog koji svojim učesnicima pruža iluziju učešća i odlučivanja da bi ih odmah potom sveo samo na gubitnike, nesposobne da odlučuju o sebi samima a još manje o drugima.

Tako monadizovane jedinice, zatvorene pod sedam pečata u svoje imaginarne svetove, idealni su materijal za nove strategije obrazovanja koji ih modeluju za rad po svojim potrebama i za svoje potrebe. To ima za posledicu da sve individualno i jedinstveno biva zbrisano ili marginalizovano. Tradicionalne vrednosti na kojima su dosad počivale društvene zajednice sada bivaju apstrahovane, svedene na prazne pojmove, na sredstva isprazne retorike, na elemente jezika kojim se govori a da se više ništa ne kazuje. Ti prazni pojmovi, reči, što se više ni na šta ne odnose, jesu - ni na šta obavezujući znakovi jezičke igre koja za cilj ima samo jedno: uništavanje svega što je ma na koji način od totalitarnih evropskih sistema nekontrolisano i što u sebi ima elemente nečeg zdravog i pozitivno subverzivnog u svetu kojim sve jače dominira zadah informaciono-tehnoloških deponija.

Moja je namera da ukažem na agresivni nastup pobornika tzv. "Bolonjskih porocesa"; oni svojom grlatošću do te mere skreću pažnju na sebe, a da se ne možemo ne zapitati: *ko su oni?* Pogledamo li ih bolje, moraćemo konstatovati da je reč o autorima veoma

skromnih priručnika i teorijskih radova⁵ ali u isto vreme i nastavnicima još skromnijih mogućnosti, koji su u jednom času, u mahanju "Bolonjskom zastavom", videli svoju životnu afirmaciju. Reč je o jednom krajnje interesantnom sociološkom fenomenu, koji ne bi smeo da ostane van vidokruga profesionalnih sociologa a tiče se očajničkog pokušaja ljudi neostvarenih u nauci da sebe dokažu na rukovodećim mestima na Univerzitetu ili po raznoraznim besmislenim ministarskim komisijama.

Pre tridesetak godina, kada je u Jugoslaviji sprovedena prva velike reforma školstva, sa dalekosežnim negativnim posledicama, a koje se izrazito osećaju i danas, govorilo se kako tadašnja reforma beše *osveta bivših, loših učenika*. Danas sam više no uveren da ovu "Bolonjsku reformu" predvode *bivši loši studenti* koji tako leče svoje komplekse inferiornosti. Ono što je u tome najinteresantnije, ali i najfrapantnije, jeste: *izuzetno dobar način na koji su se svi ti duhovni nesrećnici okupili i organizovali*. To već nije samo sociološki fenomen, već i psihološki (mada će mnogi reći da je je to, posebno u Srbiji, političko-stranački fenomen).

Istovremeno, ja se još uvek ne mogu oteti utisku da je ovakva ocena, koliko god bila tačna, toliko i dalje, sama po sebi, nedovoljno objašnjenje situacije u kojoj se nalazimo.

Treba poći od toga da su oni kojima je u ideo zapala reforma obrazovanja u Srbiji, za tako nešto *krajnje nekompetentni*. Oni ne znaju osnovne stvari koje svaka

⁵ Posebno kažem "teorijskih", ne želeći da kažem "naučnih" iz uvažavanja prema Nauci.

reforma sistema obrazovanja podrazumeva. Oni ne poznaju ni društvo u kojem žive, a ako nešto i misle da znaju, onda se namerno, a ponekad i nenamerno, no u svakom slučaju, veoma uspešno, samoobmanjuju. U tom smislu ovde se uopšte ne radi o *bolonjizaciji* našeg sistema obrazovanja, jer, to što je od te "Bolonje" vidljivo, zapravo je samo vrh ledenog brega. Reforma te vrste ne može u Srbiji biti uspešna, kao u drugim zemljama Evrope, ponajpre zato što se Srbija po mnogo čemu razlikuje od te Evrope i njenih zemalja.

U Srbiji se dugi niz godina socijalni mir i permanentna nezaposlenost, a time i nepotrebnost mladih ljudi, često najsposobnijeg dela populacije, amortizovala "većitim studiranjem". Da neko ne bi bio socijalni slučaj, on je bio student. Jasno, neki socijalni slučajevi su na kraju i završavali neke marginalne škole i u situaciji nepostojanja kadrovske politike često dolazili i na visoke državne funkcije što bi bilo nezamislivo, u Engleskoj, Francuskoj, Nemačkoj ili Americi (gde se oduvek, od samog početka, zna sa kog univerziteta se može dospeti u administraciju predsednika države, a sa kojeg – nikad).

U Srbiji su ljudi duži niz godina bili pasivizovani, podvrgavani udarcima sa raznih strana, fizičkim i duhovnim, a što je dovodilo do minimalizacije duhovnih i telesnih potreba; ovo poslednje nije dolazilo samo od sebe, već je nametano sa strane, uz dodatno stvaran kompleks krivice koji su posebno razvijali neprijatelji srpskog naroda preko mnoštva antidržavnih, tzv. nevladinih organizacija. Sve to, koristimo li kategorizaciju Pitirima Sorokina, vodilo je često do pada

u pasivno-cinični epikureizam⁶. To se posebno odnosi na sve one koji su u jednom času preživeli strašnu katastrofu, ili totalno razaranje. Jer, sve do tog časa možda je i postojala nada da može biti bolje, da bi, nakon toga, nestala i svaka nada, te, ako se za nečim mora najpre tragati, onda je to nada, čiji će se princip tek morati uspostaviti.

I tu je zapravo osnova problema: tzv. "reformatori obrazovanja" nisu uopšte shvatili ni gde se nalaze, ni šta uopšte treba da reformišu. Sa naivnim uverenjem da sve znaju, jer su tamo, negde u svetu, nešto, nekoliko dana slušali, oni su zasukali rukave i jurnuli napred... Ali, gde?

Samo se tako moglo dogoditi da neko, na nekom letnjem kursu, sluša dva predavanja, u belom svetu, i onda ovde krene da to što je čuo primenjuje, ne shvatajući da se nalazi u sasvim drugačijoj sredini⁷.

Jasno je da u situaciji u kojoj se danas nalazi Srbija *nijedna reforma obrazovanja ne može uspeti*. A ne može uspeti, pre svega zato što je prethodno potrebno neke druge stvari reformisati i urediti, što je potrebno izgraditi adekvatni sistem vrednosti i definisati pravila ponašanja važeća za sve. Neophodno je odrediti osnovne ciljeve, potrebe, standarde i puteve realizacije planiranog. Potrebno je formulisati ideju oko koje će se sav narod u svome jedinstvu okupiti.

⁶ Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. – М.: Астрель, 2006. – С. 67.

⁷ Radi ilustracije, videti moj tekst *Ruke u testu*, Dnevnik, 16. jul 2003, str. 13.

Reformatori obrazovanja, sami temeljno neobrazovani, došli mahom iz naučnih oblasti gde obrazovanje nije ni u jednom času promišljano kao temeljni problem, čega su se god uhvatili, sve su uspeli da srozaju i obesmisle, a sami ostajući do kraja bez trunke samokritičnosti. Tako se i moglo desiti da je jedna bivša rektorka iz Novog Sada htela pre nekoliko godina, na prvoj sednici novoizabranog Saveta Univerziteta, nakon svog reizbora, da se sudski razračunava sa studentima koji su joj zamerili što 200 dana u godini provodi na službenim putovanjima. Ona je verovatno u sledećem mandatu taj svetski rekord u jurcanju po svetu i oborila, kao i njena naslednica, ali nije stvar u tome.

Prvo pitanje mora da glasi: Kada je tokom čitave istorije univerziteta u poslednjih osam vekova nekom rektoru palo na pamet da *tuži građanskom sudu studente*? Takvo skandalozno ponašanje vremenom postaje pravilo i cinizam postaje vladajući način ponašanja. I sve se pritom prikriva pozivanjem na nekakve reforme, ili tzv. Bolonjske procese, kakvi ovde ne mogu uspeti kao što ništa ne može uspeti dok se ne pripreme pretpostavke tog "uspeha".

Ali, ono osnovno što održava sve "reformatore obrazovanja" u Srbiji jeste princip neodgovornosti i neka iracionalna vera u to da će to što rade biti nesankcionisano, te da će svi oni kao životnu nagradu dobiti doživotni boravak na Havajima u zamenu za to što su široke ruke slali svoje poslušnike na službena letnja putovanja u Kinu, Singapur ili obližnju Grčku. Jeste, postoji i univerzitetski turizam, ali ovde, kad studenti sve

manje uspeavaju da plate visoku školarinu i sve teže preživljavaju, o tome je ponajmanje reč.

Posledice koje iz svega toga mogu proizaći, lomom sistema preko kolena i bacanjem na ulicu deteta zajedno sa vodom u kojoj je ono prethodno okupano, ne mogu ostati nesankcionisane i to je treći aspekt ovog problema koji će u vremenu budućem kad-tad morati da se aktualizuje.

Pomenuta tzv. "reforma obrazovanja", koja se sad na prečac i navrat-nanos sprovodi od strane proverenih nestručnjaka, koji su se u ovo vreme našli na pogrešnom mestu, uopšte ne uzima u obzir duboke promene koje se dešavaju poslednjih decenija u samom tkivu savremene kulture, koja se transformiše iz kulture knjige u kulturu slike, da bi danas vizuelna dimenzija bila potisnuta auditivnom (a u tom kontekstu, do problema koji iznutra potresaju Srbiju, tek treba doći).

Oni, radi kojih se danas reformiše obrazovanje, više nisu sposobni ni da čitaju knjige i misle u pojmovima, ali ni da misle u slikama; oni, navodno mogu samo da slušaju i zato očekuju od svojih nastavnika nekakvo "interaktivno soljenje mozga", što je krajnje apsurdno, budući da ne razumeju da je tokom čitave istorije odnos nastavnika i učenika *bio* interaktivan⁸, ali tokom čitave te istorije, od učenika se očekivalo samo da uči, a od nastavnika da mu pomogne komentarom i

⁸ Kad je o toj interaktivnosti već reč, postoji jedna bitna stvar koja se tu ne sme zaobići. Jasno je da bez učenja nema znanja i jasno je da se student i nastavnik ne nalaze u istoj poziciji: iza nastavnika je postignuto znanje koje student tek treba da dosegne i stoga ta *interaktivnost* ne može biti ekvivalentna.

tumačenjem teže razumljivih problema, a ne da nastavnik igra nekakvog zabavljača učenika, ili dadilju koja čuva decu da se deo dana ne drogiraju, i to za neku bednu platu koju učitelju daje država nastojeći da ga na taj način pred učenicima ponizi, a pred njim samim obesmisli.

Sve to moglo je i dovesti do toga da pre nekoliko godina izvesna osoba, na položaju pomoćnika ministra prosvete Srbije, poreklom iz nekakve "alternativne akademske obrazovne mreže, preti preko televizije profesorima univerziteta kako će oni imati još manju platu a još više časova i da ne treba da se bave naukom jer "ko to hoće da se bavi naučnom radom neka ide u naučne institute"⁹. Toliko gluposti, drskosti i

⁹ Ova smešna izjava, krajnje odslikavajući nekompetentnost pomoćnika Ministra obrazovanja S. Turajlić, kao i nesposobnost pomenutog "pomoćnika da razume odnos univerziteta i nauke, u potpunoj je suprotnosti sa zadacima i prioritetima, kada je reč o visokom obrazovanju i naučnim istraživanjima Bergenskog kominikea evropske konferencije ministara (Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005), a gde se kaže: "We underline the importance of higher education in further enhancing research and the importance of research in underpinning higher education for the economic and cultural development of our societies and for social cohesion. We note that the efforts to introduce structural change and improve the quality of teaching should not detract from the effort to strengthen research and innovation. We therefore emphasise the importance of research and research training in maintaining and improving the quality of and enhancing the competitiveness and attractiveness of the EHEA. With a view to achieving better results we recognise the need to improve the synergy between the higher education sector and other research

bezobrazluka na jednom mestu i to samo zato što je ta osoba u nauci apsolutno nepoznata! Pa, stvar je u tome da su upravo univerziteti uvek bili i vodeći istraživački i naučni centri, mesta odakle je nauka dobijala odlučujuće impulse.

Ako je na današnjoj vrednosnoj lestvici profesija nastavnika (školskih, kao i univerzitetskih) na samom dnu, to još uvek ne znači da je sve izgubljeno; upravo sa dna, i samo sa dna moguć je pravi preokret; upravo od onih poniženih moguće je očekivati da daju podsticaj kritičkom preoblikovanju sistema, a u ovom slučaju reformi sistema obrazovanja. Sistem odozgo nametnut, za nekoliko dana, u nekom hitnom postupku, bez prethodnih analiza i istraživanja, lišen je svakog smisla, kao i života na neke duže staze¹⁰.

Da bi bilo kakva reforma mogla imati pozitivne rezultate, ona mora početi od analize onih koji dolaze na studije i njihove mentalne strukture. Ali, cilj nije u prilagođavanju sistema dolazećim studentima, već u pripremi budućih studenata za studije, tako što će se promeniti pretpostavke koje ih vode ka negativnim rezultatima koji se sada pokazuju.

Moja je namera da ovde pokažem u kojoj meri poslednji globalni preobražaji celokupnog sistema obrazovanja nose opasnost urušavanja čitavog sistema

sectors throughout our respective countries and between the EHEA and the European Research Area." (www.dfes.gov.uk, ili: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/>).

¹⁰ Videti tekst: "Poražavajuća statistika: Rektor Beogradskog univerziteta se hvali četvorkom za Bolonju, a rezultati katastrofalni", "Pravda", 24. maj 2007, str. 8.

vrednosti na kojem počiva zapadna, prvenstveno evropska kultura i to pod maskom progresivnog poboljšavanja sistema obrazovanja, njegovim ujednačavanjem. Pokušajem da se niveliše znanje tako što će se na njega primenjivati kvantitativni parametri, ali i namernim previđanjem da sve nije podložno kvantifikaciji (umetničko obrazovanje), s jedne strane, i uklanjanjem specifičnosti u kojima se ogledaju iskonski koreni pojedinih nacionalnih kultura (kod onih nacija koje imaju svoju istoriju, razume se), sada se stvara sistem obrazovanja koji nije potreban ni najrazvijenijim zemljama (jer one u ključnim segmentima obrazovanja, sistem ne menjaju), ali ni onim manje razvijenim (jer ugrožava njihove vitalne interese)¹¹.

Smatram da će razumevanjem upravo te globalne situacije budući, istinski reformatori i zaštitnici obrazovanja u Srbiji uspeti da izbegnu sve zamke koje naše društvo danas iz prikrajka vrebaju.

Nedavna izjava (20. april 2007) rektora najveće ustanove za obrazovanje umetnika i radnika u pozorišnoj delatnosti u Ruskoj federaciji, rektora Državnog instituta pozorišne umetnosti (GITIS) Marine Hmeljnicke, ne može ostati bez jednako udeljene pažnje, a ona glasi:

¹¹ Moram ponoviti još jednom: bez obzira što je primena tzv. Bolonjskih procesa u Srbiji, po samoj prirodi stvari, osuđena na neuspeh (a uspe li, obrazovanja u Srbiji više neće biti), ovde se raspravlja i o njenom širem kontekstu i to samo stoga kako bi se razumelo odakle dolaze ti dodatni pritisci na nedaćama i nevoljama izmorenu Srbiju, koje se pre svega i svake Evrope mora prvo okrenuti sebi i rešiti svoja pitanja a svetska prepustiti svetu.

"Мы пытаемся сохранить духовную наполненность процесса обучения в вузе, интеллектуальные и нравственные приоритеты. Не случайно во всем мире наше образование пользуется большим авторитетом: именно русская высшая школа выработала систему пятилетнего обучения. Для нашего вуза так называемая болонская, двухступенчатая, структура, о которой так много сегодня говорят и пишут, думаю, неприемлема. Не магистерскую или бакалаврскую диссертацию должен защищать наш студент. Спектакль поставить – вот «диссертация» режиссера или балетмейстера. Спеть арию Онегина или сыграть Раневскую, сочинить сценографию к «Ревизору» и станцевать партию Жизель – вот дело наших студентов-выпускников." ¹²

Ako sve ovo imamo u vidu, zašto nas je morala i ova "reformatorska nesreća" zadesiti? Ne možemo se oteti utisku da se iza čitave priče o tzv. "Bolonjskim procesima" krije nešto sasvim drugo, nešto što niko ne pominje, ali nešto što deluje krajnje subverzivno. To je sve očiglednije, ako se zna da je sve započelo potpisivanjem dve stranice teksta, nikoga ne obavezujuće deklaracije, da bi se ona potom počela svima nametati

¹² Razume se: ovde se već na samom početku otvara pitanje koje će kasnije biti opširnije razmatrano: pitanje nemogućnosti primene Bolonjskih procesa na univerzitetu, fakultete i institucije koje se bave stvaralačkim procesom. Ponovimo još jednom: *nemoguće je kvantifikovati stvaralački proces*; to je jasno celom svetu, osim reformatovima u Srbiji. Zašto su u Ruskoj federaciji iz tog procesa izuzete sve visokoškolske obrazovne ustanove koje se bave muzikom, pozorištem ili likovnim umetnostima, i zašto su u Nemačkoj samo dva univerziteta do ovog časa "žrtvovana" Bolonjskom Levijatanu – to "prosvetne reformatore" u Srbiji ne dovodi u situaciju da se bar malo zamisle nad svojim koracima koji direktno vode u dalekosežno uništavanje sistema obrazovanja zemlje.

kao obavezujuća, imajući za posledicu nužne promene sistema obrazovanja, pre svega izmene planova, programa i sistema ocenjivanja, a da bi se sve završilo uvođenjem naziva: "Bolonjski procesi".

Ono što je u svemu tome najkomičnije ili najtragičnije, jeste činjenica da je pozivanjem na nekakvu "opterećenost studenata" počelo agresivno menjanje obima nastavnih planova i načina predavanja¹³, kao i insistiranje na tome da godinu mora položiti bar 80% studenata, čime se neposredno ucenjuju nastavnici. Jer, šta im je činiti kad studenti *neće ni ispite da prijave?* Ima krivaca, ali to nisu nastavnici, već gласnogovornici "reformе" na čelu sa njenim "rektorima" koji obećavaju (prikriveno i neprikriveno) studentima da ako su platili školarinu, na kraju semestra će im biti upisane i ocene, te da nema potrebe da uče (čitaju knjige, ili idu na predavanja) a da su dovoljne samo "male aktivnosti" – makar pasivno prisustvovanje na času.

Ovde treba ukazati na još jednu "specifičnost" našeg obrazovnog sistema, na nešto što je u svetu relativno nepoznato, a to je *prenošenje ispita iz jedne godine u narednu godinu*. Nekada je bilo moguće preneti dva ispita i položiti ih tokom naredne godine, a potom već duži niz polovinu (ili polovinu umanjenu za jedan ispit:

¹³ Za iskreno je žaljenje što pobornici tzv. "Bolonjskog procesa" i njegovi "prvoborci", neće biti lečeni niti operisani kod onih "lekara" koji po tom programu budu studirali i diplomirali, krajnje neopterećeni učenjem i knjigama. To podseća na onu priču o ocu, profesoru hirurgije, koji je odbio da mu nogu operiše njegov sin, takođe hirurg-specijalista, a sa obrazloženjem "da on nije stonoga". Lepo bi bilo da to beše samo očeva šala, ali...

od 12 ispita moguće je preneti 5). Jasno je da u takvoj situaciji ima mnogo ispitnih rokova a da studenti uvek neki ispit spremaju i ne pohađaju nastavu, pa je i "normalno" da potom gube godinu, ali oni su često državi bili potrebni i za neke druge aktovnosti i ona je takvo stanje stvari sankcionisala. Posebno u vreme kad su studenti po godinu dana štrajkovali, ili duvali u pištaljke...

Sve u svemu, pod pritiskom studenata, pravila studija su se neprestano menjala a da niko nije shvatao da studiranje ima smisla samo u slučaju kada se 1. oktobra naredna studijska godina započinje sa svim položenim ispitima, kako je u većem delu sveta. Nažalost Bolonjski sistem upravo to podrazumeva, a studenti, po inerciji, navikli da ne moraju polagati sve ispite, niti redovno ih spremaju, niti se trude da ih nakon odslušanog semestra i polože.

S druge strane, osetivši da mogu šta hoće i da univerzitet i fakulteti više nemaju nikakav autoritet koji im je ne poljuljan, već srušen sistemskim delovanjem vladajućih institucija, studenti su spremni na pregovore i cenkanje razne vrste; to je razumljivo i to je ljudski: platićemo Univerzitetu i Rektorki za svaki ESPB kredit koji nam nedostaje, kao što plaćamo i za svaki nedobijeni potpis pri overi ispita jer na predavanja nismo pohađali – kažu oni; istina, fakultetima, a posebno rektoratu para nikad dosta, jer, treba po svetu putovati i znanja o reformi skupljati po šoping-centrima. Ali to nije rešenje: da bi se dobili potrebni bodovi/krediti, treba prethodno položiti i ispit, a studenti bi upravo to da izbegnu. No, pogrešno bi bilo da oni u svemu tome imaju neku

krivicu. Oni nemaju nikakvu krivicu i nisu nizašta krivi, jer su tako učeni, a učeni su mnogo čemu u poslednjih desetak godina.

Ovde se ne radi toliko o neinformisanosti studenata o njihovim obavezama, koliko o manipulisanju njima od strane onih koji su inspiratori tzv. "Bolonjskih procesa". Odakle odjednom tolika servilnost prema studentima i briga navodna za njih kad oni imaju samo jednu obavezu – učenje, ako su se već odlučili za studije.

Da, Bolonjski univerzitet jeste jedan od najstarijih evropskih univerziteta¹⁴, ali kakva se simbolika krije u tome da se neprestanim pominjanjem najstarijeg univerziteta, frontalno napada ideja univerziteta formirana i oblikovana u poslednja dva stoleća, a na koju su neposredno uticali A. fon Humbolt i Hegel, Fihte i Šeling? Šta je to u sistemima obrazovanja evropskih država toliko zasmetalo zagovornicima globalizma da mora biti uklonjeno i zbrisano pod maskom nužnosti za razvojem demokratije? Da današnji rektori što vole štafete ne misle možda da su i štafetu znanja preuzeli od Hegela ili Fihte?

Činjenica je da u vreme, kad su stari pojmovi izgubili svoja izvorna značenja i dobili nova, u većini slučajeva sa suprotnim predznakom, mnogi od onih,

¹⁴ Prve privilegije nastavnicima i studentima u Bolonji dao je 1154. godine nepismeni Fridrih Barbarosa, dvadeset godina ranije no što je papa Celestin III privilegije dao nastavnicima i studentima u Parizu (1174). Bolonjski i Pariski univerziteti behu zajednice (universitas) studenata i učitelja, ali su se u jednom razlikovali: u Bolonji su univerzitetom upravljali studenti a u Parizu nastavnici. Izbor Bolonje, u času ponižavanja nastavnika nije slučajan.

sticajem okolnosti, zaduženih za obrazovanje, počinju nekritički da se ponašaju i tumarajući po lavirintu gde ih na svakom uglu presreću njima nejasni, nepoznati pojmovi, ruše sve oko sebe poput slona u staklarskoj radnji.

Svedoci smo razbijanja prelepih vazni, rušenja modela i ništenja primera na kojima su vaspitane prethodne generacije; svedoci smo nametanja nam stranih kriterijuma i stranih merila, stranih vrednosnih sistema koji su duboko suprotni našoj duhovnoj tradiciji¹⁵. Sve to nameće se silom, davanjem nekakvih ocena za napredak reformi tamo negde na ministarskim konferencijama u Strasburu ili kao ovih dana¹⁶, Londonu.

Očuvanje nacionalnih interesa nije jednostavno. To mogu samo velike zemlje poput Nemačke, koja nema nameru da menja svoj sistem obrazovanja pa je za tzv. "Bolonske procese", eto, spremna da žrtvuje u svrhu eksperimenta čak dva (!) univerziteta (verovatno poslednjih na vrednosnoj listi), ili poput Rusije, koja je, kao što smo na početku već pomenuli, jasno stavila do znanja da se tzv. "Bolonski procesi" neće primenjivati na visokim školama koje se bave stvaralaštvom (konzervatorijumi, likovne akademije, dramski fakulteti), a sa obrazloženjem da se *umetničko stvaralaštvo ne može kvantifikovati*. To ni u kom slučaju ne znači da je tako

¹⁵ Ovo je osnovni razlog tome što sam odlučio da u prilogu, kao dodatak ovom prvom delu objavim i tri ranije publikovana teksta koji se bave istom ovom problematikom, a koje pobornici tzv. "Bolonskih procesa" nisu pročitali (budući da ništa drugo i ne čitaju zbog obimnih domaćih zadataka koje dobijaju iz Bolonje).

¹⁶ Maj 2007.

nešto nemoguće na tehničkim ili medicinskim fakultetima, (mada danas i u Ruskoj federaciji "bolonjizacija" nailazi na otpore usled očevidnog urušavanja nivoa studiranja).

Ovde, u Srbiji, to nikome od najodgovornijih za reforme to nije jasno, ili su plaćeni da im nije jasno. Srbija je mala zemlja i njom se može manipulirati, potkusurivati, ili šta već činiti. Ona je imala dobar sistem obrazovanja, ne najbolji, sa dosta slabosti, ali sistem koji se mogao kvalitativno popravljati. Prelazak na tzv. Bolonjske principe sad se sve više pokazuje kao nemoguća misija. Čak je uveden (sredinom maja 2007) nov evropski termin "Bolonja 2"¹⁷, kojim se javno priznala

¹⁷ Reč je o sistemu ocenjivanja koji podrazumeva sve položene ispite nakon svakog semestra. U drugim zemljama to je oduvek normalna stvar. Tamo nema nikakvih naknadnih ispitnih rokova i nemoguće je da neko neki ispit polaže i dvadeset godina nakon što je predmet odslušao. Studentu koji ne ispuni propisane obaveze administracija vraća dokumenta i ispisuje ga. Nema razgovora i nema pretnji "izlaskom na ulicu". Studenti su na Univerzitetu da studiraju i da uče a ne da raspravljaju o nastavi. Za to je zadužen neko drugi.

Kod nas, gde zaduženi ne rade svoj posao, normalno je da i do 30% studenata ne prijavi nakon odslušanog semestra nijedan ispit Ali, o tome kasnije. Ovde se samo ukazuje da je u Beogradu ove godine 16% studenata položilo planom propisane sve ispite. Izgleda da je i taj podatak bio optimistički. Na nekim univerzitetima u oktobru broj onih koji dadoše sve ispite sveo se na 8%. Davanjem mogućnosti uslovnog upisa u narednu studijsku godinu, stvoren je presedan koji dalekosežno ruši svaku planiranu reformu. Zato, kao u *zoni sumraka*, deluje izjava Rektora Beogradskog univerziteta, kako je u Londonu Srbija maja 2007. u ostvarivanju tzv. "Bolonjskih procesa" dobila ocenu 4 i da se nalazi **u prvih 10 zemalja u Evropi**. Apsolutno suludo. (Videti: "Pravda", 18. maj 2007, str. 8). Ne treba ne pomenuti

kapitulacija u sprovođenju reforme obrazovanja u Srbiji a od strane onih koji su je inicirali.

U čemu je tu stvar?

Šta je to, što nametnuto, i ovde pokorno, amalinski prihvaćeno, ne uspeva, pa se raspada na samom početku? Da li su izvršioci nesposobni, ili su kukavne slabotinja, nespemne da jasno i transparentno na samom početku sudiranja jasno izlože precizna i stroga pravila ponašanja i obaveza studenata (i nastavnika). Jer, uzeti studentima novac za studiranje i ne reći im šta ih očekuje u slučaju da ne polože sve ispite (gubitak godine, gubitak prava na besplatno studiranje, ili uopšte – prava na studiranja, a što bi bilo najnormalnije za one koji ne studiraju), već im poput prethodne novosadske Rektorke reći: "sad svako može prikupljanjem tzv. "kredita" (ESPB) odrediti ritam i brzinu kojom će studirati".

Znači li to nešto drugo, no: *studenti dragi, možete na jednoj godini ostati i 10 godina, vaša je stvar?* Nije li to krajnje neozbiljno ako ne i cinično¹⁸ i to od nekog krajnje minornog u svetu nauke.

ciničnu primedbu autora članka (N. Denkov) kako je "rektor prevideo da se ne radi o školskoj četvorci, već studentskoj, gde je skala od 5 do 10" (ibid.).

Ovo poslednje nije tačno. Ocene jesu od 1 do 5, mada su one u zvaničnom izveštaju predstavljene bojama (verovatno zbog onih koji ne znaju brojeve), no, interesantna je izjava Ministra prosvete Ukrajine koji je rekao kako se sa "ocenom 3,9 Ukrajina nalazi **negde na sredini** u Evropi". Čudna je to razlika od 0,1 i tako odlučujuća!

¹⁸ Po sredi je svojevremena izjava Rektorke Novosadskog univerziteta Fuade Stanković. Ali, nije za zanemarivanje ni njena naslednica: među spomenicima Bolonjske gluposti nedvosmisleno se ističe kvantitativna procena potrebnog individualnog rada studenta

Duboko sam uveren da sistem ocenjivanja uopšte nije dobro promišljen. Uopšte nije promišljen odnos kvantitativa i kvaliteta znanja. Predložene skale su eventualno primenjive u nekim oblastima izučavanja prirodnih nauka, ali su apsolutno neprimenjive u društvenim naukama, a posebno ne u oblasti studiranja

u kojoj se određuju "globalna pravila o vremenu potrebnom za savlađivanje pisanog teksta": 4-5 strana po satu za studente prve godine studija, a 6-7 strana, po satu za studente viših godina. Videti: *Evropski sistem prenosa bodova u visokom školstvu*, Beograd 2002, Autor: prof. dr Radmila Marinković-Nedočin, za izdavača, Srbijanka Turajlić. Izdavač: Alternativna akademska obrazovna mreža (str. 20). Zanimajući čudnu činjenicu da Univerzitetima Srbije tzv. "Bolonjske procese" nameće i propisuje nekakva "alternativna (kome?!) akademska mreža", sa, u nauci nepoznatim autorima beznačajnih opusa, autorki pomenute satnice (koju je verovatno na sebi utvrdila), dao bih ceo semestar da mi razjasni samo jednu rečenicu, a koja, recimo, glasi: "*Filozofija je univerzalna fenomenološka ontologija, koja polazi od analitike opstanka, a ta je kao analitika egzistencije, odredila kraj niti vodilje čitavog filozofskog postavljanja pitanja tamo odakle ono izvire i kuda se vraća*" (Heidegger, M.: *Sein und Zeit*, M. Nyemeier, Tübingen 1984, S. 38; 436).

Nekompetentnost "autora i izdavača" pomenutog "Vodiča" potvrđuje i nedavna izjava prorektorke BU za nastavu koja kaže kako je "određivanje ESPB bodova "komplikovan algoritam" a ne jednostavno sabiranje i oduzimanje broja časova ili sati nad knjigom, pa Univerzitet u Beogradu planira neke "međunarodne projekte sa kolegama iz inostranstva koji imaju više iskustva u tome"" (Pravda, 24. maj 2007, str. 18). Istina, ovde zadivljuje i kraj navoda kojim se jasno stavlja do znanja u svetu često istican stav da "primena tzv. "Bolonjskih procesa" mora mnogo da košta" jer najveći deo novca mora se izdvojiti za one koji se bave sistemom obrazovanja a ne za one koji *se obrazuju* ili za one koji *obrazuju*.

likovnih, pozorišnih ili dramskih umetnosti (o čemu sam ovde već u dva navrata govorio).

Ja govorim iz aspekta nastave filozofije i nastave umetnosti. Neprihvatljivo je da predmeti poput filozofije, estetike, ili filozofije muzike dobijaju 2 ESPB kredita. Teško mogu poverovati da je tako u celoj Evropi, a ako nije, o kakvom je tu usaglašavanju sistema i prenosa kredita uopšte reč?

Isto tako, davanje mogućnosti studentima da u predispitnim aktivnostima skupe do 70% poena od 100 mogućih nedvosmisleno uljuljkuje studente u uverenje da nema potrebe da uče, već da eventualno pohađaju nastavu.

Konačno, zašto studentska radna nedelja ne sme biti veća od 42-časovne? Zašto se osim studiranja studentima veštački nameću druge obaveze – diskoteke i drogiranje (u preostalom slobodnom vremenu)? Kome je to potrebno, osim, onima koji će njima politički manipulirati? Zašto se deca nametanjem određenog, daleko od normalnog, stila života, organizovano i sistemski otržu iz kruga porodice i u duboke noćne sate uteruju u diskoteke i haustore? Zar se ne zna ko je za to odgovoran?

Za vreme studija, vreme koje student ima, jeste vreme za studiranje.

Šta je poslednja misao novih "pedagoga" i stratega reforme obrazovanja i vaspitanja? Ili pravih pedagoga zapravo nema?

U staroj Grčkoj obrazovanju se pridavao izuzetni značaj: za one koji kvare omladinu, bila je predviđena smrtna kazna. Obrazovanje i danas ima veliki značaj, ali,

oni koji o njemu odlučuju, olako ga reformišući, ne snose za svoje postupke adekvatne posledice.

Na ovim prostorima bilo je mnogo reformi obrazovanja; to je razumljivo: jedan relativno dobar sistem obrazovanja, preuzet svojevremeno od onih koji u tome imaju bogatije iskustvo i visoku kompetentnost, i potom usavršavan niz godina, ne može se uništiti samo jednom reformom. Potrebno je više reformi, plus tzv. "Bolonjski procesi". Procesualnost je tu nešto što je zapravo najopasnije, nešto što ne priznaje gotov rezultat, ma kakav on bio, jer, po sredi je sveopšte obezvređivanje temelja obrazovanja¹⁹.

Nije mi namera da kritikujem, još manje da osporavam "reformatore svih boja i vrsta"; namera mi je samo da ih razumem, da pokušam da shvatim kakvi ih to motivi, osim materijalnih (naravno), nagone da ono što je bilo dobro prevode u svima očigledno - manje dobro.

Smatram da je po sredi ideološko zabludživanje, nesposobnost da se jasno i kritički sagledaju posledice promena koje se prebrzo uvode da bi se već sutra zaboravili krivci. Smatram da nešto nije u redu sa

¹⁹ Tako je moguće da studenti daju izjave po novinama kako "profesori i dalje očekuju od studenata da sede nad knjigama pre nego da "interaktivno" uče" (Pravda, 18. maj 2007, str. 8). Neobično je da novine objavljuju izjave onih koji neće da čitaju knjige. Studenti *moraju da čitaju knjige* a stvar je nastavnika da im u dijalogu (tj. interaktivno - kako to novokomponovanim novogovorom se kaže) objasni ono što u knjizi nisu razumeli. Jasno je da generacija koja je odrasla uz TV spotove, lošu televiziju i koja je dokrajčena internetom - ne čita knjige. Zato je takva kakva jeste, i zato se njom može lako manipulirati, a to i jeste jedan od ciljeva tzv. "Bolonjskih procesa".

sposobnošću kritičkog mišljenja kod onih koji su i dalje u strasnom zanosu pred veličinom svojih odluka. Taj spoj nekritičnosti i zanosa, strasti i još koječega - govori mnogo, i to, pre svega, mora se još jednom teorijski promisliti.

Naši univerziteti ne mogu se razvijati mimo sveta, ali, niko nema pravo da ih čini gorima od onih u svetu. Ni sama ideja univerziteta nije se prekonoc formirala²⁰. Ni vrednosti na kojima počiva obrazovanje ne mogu za jednu noć biti uništene. Sve može da se osporava, ali ne i ono čiji se temelj pokazuje kao *ratio*. Upravo zato, ono najviše u ovom času jeste u razumevanju, u shvatanju zašto nas je snašlo to što nas je snašlo, u nastojanju da se pronađe pravi odgovor i put što vodi iz bespuća.

²⁰ A upravo je ta ideja ugrožena: to jasno pokazuje izjava prorektorke Beogradskog univerziteta o tome kako "Bolonska deklaracija podrazumeva i prilagođavanje, odnosno u slučaju naših fakulteta smanjivanje nastavnog programa". (Pravda, 24. maj 2007, str. 8). To je razume se, notorna laž. Nigde se u Bolonjskoj deklaraciji potpisanoj od strane ministara inostranih poslova u Bolonji ne spominju univerziteti u Srbiji na kojima treba "smanjiti programe". I ne samo to, šta uopšte ostaje od ideje univerziteta, od tog *universitas*, od želje za celinom znanja, ako se njim na samom početku ovako bezobzirno manipuliše? Nekome odista nije mesto na Univerzitetu. Pre svega - njegovim rušiteljima.

2. Univerzitet i evropski kulturni imperijalizam

ili

"Priče iz Bolonjske šume"²¹

Svedoci smo jedne sveobuhvatne akcije: pod lozinkom "ulaska u Evropu" vrši se "prepakivanje" čitave naše društvene zajednice – njene svesti i njenih institucija. Ono što posebno brine jeste činjenica da niko nema jasnu predstavu o posledicama započetih reformi i kuda će nas odvesti ove promene podstaknute promenama ali isto tako i zabrinjavajuće nizak intelektualni i duhovni nivo onih koji reforme "osmišljavaju" i sprovode. Posebno mesto u svemu tome ima transformacija univerziteta²² i tu se radi o nečem što

²¹ Tekst *Univerzitet i evropski kulturni imperijalizam* ili "Priče iz Bolonjske šume", objavljen u Zborniku Više škole za obrazovanje vaspitača u Vršcu br. 8, Vršac-Temišvar 2002, str. 40-50. *Universitatea și imperialismul cultural european sau "Poveštite din pădurea Bologneză"*, tr. A. Negru, Zbornik Više škole za obrazovanje vaspitača u Vršcu br. 8, Vršac-Temišvar 2002, str. 51-60 (Ovaj tekst, objavljen na rumunskom jeziku, štampa se u Dodatku).

Napomena: ovaj tekst sam napisao pre šest godina. Imajući u vidu bahatosti koje se zbivaju u vrhovima nekih univerziteta, možda bi bilo bolje reći: *Priče iz Šeroudske šume?*

²² Preterana "briga" koju u poslednje vreme ispoljavaju neki predstavnici države zahtevajući reformu Univerziteta i u čemu su najgrlatiji najnesposobniji kadrovi s Univerziteta, neodoljivo podseća na stav jednog od najvećih nemačkog filozofa Karla Jaspersa: "Država koja ne može da podnese istinu stoga što počiva na principima i realnostima koji su zločinački, pa ih se zbog toga mora pridržavati skriveno, ne može hteti istinu. Ona je protivnik univerziteta, i ujedno skriva to protivništvo tako što ga, pod

nas duboko zabrinjava; otvorenije rečeno: smisleno se i sistematski uništava univerzitet dovođenjem u pitanje njegove osnovne ideje na kojoj on počiva još od svog nastanka u XII stoleću. Da nesreća bude veća, sve se to zbiva u času kad je u svetu sazrela svest da planetarna kultura može biti ostvarena uravnjivanjem znanja dostupnih putem interneta i to na jednom jednodimenzionalnom jeziku, u času kad postaje jasno da budućnost kulture na ovoj planeti počiva na dostignućima neprevedivim na jedan jedini jezik; kao da nas priča o neuspehu graditelja Vavilonske kule ničem nije poučila? Jezik osvajača Divljeg Zapada je funkcionalan jezik za sve turističke putnike i pragmatične ljude, ali to nije jezik kontemplacije, a još manje viševekovne istorije filozofije. Dosadašnje iskustvo govori da to nije ni jezik kulture²³. Nažalost, do najvećih nespornazuma dovodi namerno identifikovanje pojmova civilizacije i kulture; koliko puta mora da se ponavlja kako pojam civilizacije podrazumeva skup tehničkih

vidom unapređivanja, polako razara" (Jaspers, K.: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 153).

²³ Nama se engleski jezik uporno nameće kao jedina alternativa za "ulazak među druge narode" (kao da čitava Evropa misli, govori i piše samo na tom jeziku): namerno se previđa da engleski jezik nije maternji jezik Nemaca, Francuza, Italijana, Španaca, Rusa ili Holandana, a zaboravlja se da književnost engleskog govornog područja odavno nema vodeće mesto u svetu. Samo je tako moguće da "reformu" obrazovanja sprovode oni koji se stide maternjeg jezika pa njihovi nemušti tekstovi vrve izrazima kao što su *departmani, senati, kurikulumi, inkubatori*, jer i ne znaju srpske ekvivalente istih ili su svesni da to što govore na srpskom jeziku bilo bi ne samo besmisleno i trivijalno već i *logički neprihvatljivo*.

dostignuća (i oličenje toga može biti upravo Amerika), dok kultura podrazumeva skup duhovnih tekovina i vrednosti (a to je tekovina naroda evroazijskih prostora).

Kod nas još uvek sve stiže sa zakašnjenjem od nekoliko decenija, posebno kad je reč o novinama u svetu umetnosti ili tehnologije; ali danas kad je reč o stvarima duha, svako zakašnjenje može biti kobno i pogubno po opstanak našeg naroda²⁴. Započeto je čupanje iz korena svega onog što bi nas moglo održati u budućem vremenu. Prosto je nemoguće oteti se utisku da je jedan broj ljudi u ovoj zemlji posebno isprogramiran tako da sve čini da srpskog naroda više ne bude.

O čemu se zapravo radi?

Maše nam se pred očima neprestano s dva čarobna štapića: jedan je *Put u Evropu*, a drugi *Bolonjska deklaracija*. Nude se dva leka, navodno, univerzalna. Samo ih treba popiti i bićemo kao "sav ostali svet". Kakav je uopšte taj "ostali svet" i kakav je uopšte taj put kojim u taj "svet" treba da dospemo?

2.1. *Put u Evropu*

Šta je Evropa? Pojam *Evropa* ima najmanje četiri značenja; isključimo li njegovu mitsku dimenziju (koja nije za zanemarivanje), možemo razlikovati Evropu kao (a) geografski, (b) geopolitički, (c) ekonomski i (d) duhovni pojam. Imamo li u vidu Evropu kao geografski

²⁴ Ovo, razume se nije nikakav razlog a ni povod tome da se, kad je reč o reformi obrazovanja trči ko grlom u jagode, i prednjači u nečem za šta još ni u Evropi kriterijumi, posebno kriterijumi ocenjivanja, nisu do kraja promišljeni.

pojam, "put u Evropu" javlja se kao besmislica; geografski gledano, Srbija je oduvek u Evropi. Nikome u Grčkoj ili Poljskoj, u Mađarskoj ili Rumuniji neće pasti na pamet da se zapita da li je zemlja u kojoj živi u Evropi; ali, postavlja se pitanje *da li je Srbija u Evropi?* Otkud ta sumnja u Srbiji? Očigledno, reč je o nečem sasvim drugom: postoji osećanje o nekoj razlici, osećanje da je to neki svet kome ne pripadamo a u koji, navodno, treba da uđemo, jer ćemo u protivnom ostati bića niže vrednosti.

Kada nam Evropu opisuju zagovornici "hitne selidbe", obično ističu kako je reč o vladavini zakona, demokratiji, ekonomskom blagostanju i pravdi.

To se, ipak pomalo razlikuje od Evrope kakvu je istorija temeljno opisala. Svako iole obrazovan zna da se pod pojmom *Evropa* podrazumeva prostor formiran u vreme i nakon Karla Velikog (IX stoleće); reč je o germano-romanskoj, protestantsko-katoličkoj Evropi (o čijem je ekonomskom duhu pisao Maks Veber, a koja se stvarala i oblikovala u sukobima katolika i protestanata u Nizozemskoj, u uspostavljanju inkvizicije, indeksa zabranjenih knjiga, u pronalasku giljotine i rešavanju problema kuda s velikom količinom leševa u nacističkim konc. logorima tokom II svetskog rata). O tim narodima svedoče i vesti iz njihove daleke prošlosti; tako, Tacit u spisu *Germanija* piše: "Mnogo ćeš lakše nagovoriti Germanca da pođe u rat i da se kolje s neprijateljem, nego da ore zemlju i da čeka šta će mu doneti letina" (§ 14). "kod Germana zveket oružja najlepši je izraz odobravanja" (§ 11), jer, "mir ne mogu da podnose" (§ 14). Kakvi su zapravo "Evropljani" koje poznaje istorija? Njihov život i njihova lica su najvernije prikazani na

slikama Pitera Brojgela i Hieronimusa Boša. Njihovi vladari su na slikama Fransiska Goje. Nama, priviklim na likove sa fresaka *Studenice* i *Mileševe*, *Manasije* i *Gračanice*, na likove sa slika Pavela Đurkovića i Konstantina Danila, takva "Evropa" koliko je strana, toliko nerazumljiva i tuđa.

Šta naši "evropeisti", dakle, oni koji nam mašu tim *putem u Evropu*, misle pod *Evropom*? Oni imaju u vidu *evropsku ekonomiju*; Evropu vide kao neku obećanu zemlju, kao Eldorado koji samo njih čeka. Njihova osnovna greška je u tome što nisu stekli najviše obrazovanje i nikad nisu čitali Voltera. Ne shvataju da dobrih mesta možda i ima ali ona nisu ni stvorena ni predviđena za nas. Naši "evropeisti" ne shvataju da evropska ekonomija ima svoje standarde izgrađene na osnovu, njoj odgovarajućih, kriterijuma, a koji postoje zbog *njenih*, a ne tuđih interesa; nešto se (ako nije *causa sui*) može održati samo zahvaljujući nečem drugom i sasvim je razumljivo da se Evropa može održati samo na račun tođ *drugog*.

Mogu li naši "evropeisti" u Evropu? Ulazak u svako društvo, u svaki drugi svet, pretpostavlja i prihvatanje pravila i načina ponašanja koji tamo već postoje²⁵; isto tako, ulazak u Evropu pretpostavlja

²⁵ Drugim rečima: ako ulazite u crkvu, vi ćete se na ulazu prekrstiti i ulaskom prihvatiti svet koji se nalazi sa druge strane praga; ako taj svet i taj prostor ne prihvatate, nećete u njega ni stupiti. Ili, još jasnije rečeno: oni koji hoće da se silom utrpaju u Evropu i pritom neprestano urlaju kako "treba da uđemo u Evropu" nalik su razularenim huliganima koji posle utakmice hoće da odrede rezultat igre. Ali, ni navijači na nekoj utakmici, ma kakvi huligani bili, ne

prihvatanje njenog sistema vrednosti i promenu sopstvenog sistema vrednosti. Ovo ni u kom slučaju ne znači da mi nemamo neki svoj sistem vrednosti; ali, ono što nam se dešava jasno ukazuje da tu neke razlike postoje; mi vrednosti imamo, ali one, očigledno, nisu "evropske". Samo tako je moguće da prelazimo mirno preko toga kad nam se kaže: *u Evropu se može, ali nakon obračuna s mafijom* (jer u Evropi mafije nema); *u Evropu se može, ali nakon uništavanja kanala droge* (jer u Evropi droge i narkomana nema); *u Evropu se može, ali nakon razračuna s organizovanim kriminalom* (jer toga tamo nema); *u Evropu se može, ali nakon izručenja svih predsednika i političara* (jer u Evropi toga nema).

Šta bismo mogli da zaključimo? Postoji (a) *geografski pojam* Evrope (i mi tu jesmo); postoji (b) *politički pojam* Evrope (i tu je već situacija pomalo čudna: utrpavamo se u čvrstim (ekonomskim i viznim) granicama zatvorenu Evropu a ne pitamo se da li nas oni u toj Evropi hoće?); i konačno, postoji (c) *ekonomski pojam* Evrope (a u njoj su sva mesta zauzeta i tu nemamo šta da tražimo jer nemamo šta da ponudimo, a i da imamo ne bi nam se dozvolilo da to izvezemo; možemo prodavati na evropsko tržište eventualno maline, ali to ni pod uslovima ono što bismo eventualno mogli, a što se zapravo od nas očekuje jeste da budemo tržište za izvoz drugorazredne evropske robe; naša glad trebalo bi da apsorbuje njihove robne viškove ili robu pred isticanjem roka trajanja (što smo i dosad činili) i tako u kritičnim

upadaju na teren za vreme igre jer su svesni toga da bi tim njihovim postupkom tog časa prestaje i sama igra.

recesivnim trenucima podstakne posustalu evropsku privredu (nakon što do kraja uništimo sopstvenu poput nekih naših suseda, ili poslednjih zemalja koje ušle u Evropsku uniju).

2.2. Duhovni lik Evrope

U čemu se ogleda duhovni lik Evrope? U svom čuvenom bečkom predavanju *Kriza evropskog humaniteta i psihologija* (7. i 10 maja 1935) Edmund Husserl je rekao: *Pod nazivom Evropa misli se jedinstvo duhovnog života, delovanja i stvaranja: Sa svim svrhama, interesima, brigama i naporima, sa svrhovitim tvorevinama, institucijama, organizacijama*²⁶. Na istom mestu piše: *U duhovnom smislu Evropi očito pripadaju engleski dominioni, Sjedinjene Države itd., ali ne i Eskimi, ili Indijanci vašarskih menažerija ili Cigani koji stalno lutaju po Evropi*²⁷.

Ljudi koji u tome učestvuju duhovno su povezani u jedinstvenom duhovnom liku. Sve osobe, udruženja i njihovi kulturni rezultati imaju karakter koji ih objedinjuje. *Duhovni lik* podrazumeva imanentnu teleologiju – razvoj čovečanstva u slobodnom oblikovanju njegove egzistencije a iz ideje uma.

To znači da Evropa postoji samo u slučaju ako ima entelehiju koja prožima njen preobražaj i daje smisao njenom razvoju; Istinski zadatak Evrope je razvoj

²⁶ Husserl, E.: *Die Krisis des europäischen Menscentums und die Philosophie*, in: Husserl, E.: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Husserliana VI, Den Haag 1962, S. 319.

²⁷ *Op. cit.*, S. 318-9.

duhovne humanosti, zadatak koji nikad ne može biti završen.

Rodno mesto duhovne Evrope je Grčka²⁸. Razume se: tu nije reč o geografskom, već duhovnom rodnom mestu. Misli se na VII i VI stoleće pre n. e., na vreme kad se rađa novovrsni stav pojedinca prema okolnom svetu. Tada nastaju duhovne tvorevine potpuno nove vrste. Sasvim određena Kultura. Grci koriste izraz *filozofija*. *Filozofija je prafenomen duhovne Evrope*. Reč je o novom načinu života, koji, preko ljubavi za ideje, proizvodi ideale i idealne norme života. *Filozofija je filozofski život, novovrsni lik kulture*²⁹.

Naspram prolaznih oblika kulture kojima je svojstvena uspešnost (zanati, načini obrade zemlje, načini stanovanja), filozofija ima drugačiji način postojanja; njena dostignuća su neprolazna. Postoji ideja beskonačnog zadatka. Vannaučna kultura je zadatak i delo čoveka u konačnosti, filozofija zadatke ima u beskonačnosti.

Kod Grka se javlja jedno univerzalno (kosmološko) interesovanje za svet. Grci nastoje da stvore teoriju. Teorija podrazumeva *epoché* celokupne prirodne prakse. Tu je postavljena i *ideja univerziteta*: interpersonalna povezanost nastavnika i učenika oko istog zadatka: saznavanja i istraživanja koje se prenosi iz generacije u generaciju i koje je način života. Reč je o izgradnji kritičkog, univerzalnog stava, o izgradnji odnosa spram celine. To podrazumeva sveopšte

²⁸ *Op. cit.*, S. 321.

²⁹ *Op. cit.*, S. 332-3.

promišljanje empirije, podvrgavanje celokupne empirije idealnim normama. Razvija se duh slobodne kritike usmeren beskonačnim zadacima a koji stvara nove, beskonačne ideale. Iz slobodnog uma, na osnovu uvida u jednu univerzalnu filozofiju, etički oblikovati ne samog sebe već i ljudski svet, politiku, socijalnu egzistenciju čovečanstva³⁰.

2.3. U kakvu Evropu mi danas idemo?

U već pomenutom predavanju E. Huserl je maja 1935. rekao: "*Evropske nacije su bolesne. Evropa je u krizi*". Krizu je ovaj veliki mislilac tada shvatao kao prividni poraz racionalizma. *Evropski "svet" rođen je iz ideje uma, tj. iz duha filozofije*³¹. Neuspeh savremene racionalne kulture je posledica načina na koji se manifestovao, odnosno realizovao *ratio*, posledica njegove upletenosti u "naturalizam" i "objektivizam".

Huserl je smatrao da kriza evropske egzistencije ima dva izlaza: *Propast Evrope u otuđenju od vlastitog racionalnog smisla života, rasulo u netrpeljivosti prema duhovnosti i pad u varvarstvo, ili preporod Evrope iz duha filozofije, preko heroizma duha koji konačno prevladava naturalizam*³² a da *najveća opasnost za Evropu može biti umor*.

Da li se u tome uspelo? Nažalost odgovor na ovo pitanje je negativan. Da se uspelo, ne bi bilo ni II svetskog rata ni bombardovanja Srbije.

³⁰ *Op. cit.*, S. 6.

³¹ *Op. cit.*, S. 347.

³² *Op. cit.*, S. 347-8.

Danas, veliko atakovanje postmodernista protiv ideje *ratioa* sugeriše da se ništa nije u Evropi izmenilo. Ona je onakva kakva je bila i na početku XX stoleća; kriza Evrope i evropskog duha nije prevaziđena; ona je samo zamaskirana i prevedena u neke mutnije vode. Ako je neka ideja ugrožena, onda je to ideja odgovornosti. Onaj koji može sve ne može biti nizašta odgovoran. Za zločine po svetu onom ko je najjači i kroji kartu sveta ne može biti suđeno. Svaka polemika s logikom sile završava se u prosvetiteljskom moralisanju.

Ali, pred nama je, kako rekosmo pitanje: kuda mi to hoćemo? Odgovor svih je: u Evropu! Po ko zna koji put se pokazuje da ništa nismo naučili; ponavljam: *Evropa ima svoje vrednosti i svoje predstave o životu.*

Da li su naše vrednosti i naše predstave isto takve? Ima li ta i takva Evropa ikakav interes za nas? Opet moram odgovoriti kratko i jasno: *nema.*

Istovremeno, mi cenimo kulturne vrednosti Evrope: poznajemo italijansku i špansku imetnost, holandsku i nemačku, englesku i francusku; ali, imamo legitimno pravo da očekujemo da i oni u Evropi cene dela naše kulture, da pozitivno odgovore na naš poziv za kulturni dijalog: umetnost Gračanice nije ispod nivoa Sijene i Ravene; ali, Evropa mirno gleda čak i podržava (preko svojih administratora) uništavanje tih kulturnih dobara. Čini to namerno, i to: ili zato što *nije sposobna* da te vrednosti registruje, ili zato što *neće* da ih registruje.

Moramo jednom zauvek razumeti jedno: umetnost i kultura pravoslavne Evrope ne znače ništa katoličko-protestantskoj Evropi. I nije tu po sredi neka greška, ili zla namera. Ne vidi se ono što se vidi, već samo ono što

čovjek je naučen da vidi. Moramo shvatiti: katoličko-protestanska Evropa je naučena da nas ne vidi. Ako nas i vidi, onda je to viđenje kroz sedam deformisanih sočiva. I zalud su se Dekart i Spinoza bavili obradom sočiva za optičke instrumente. Svetlost u kojoj su oni bili nije naša Svetlost.

Ne treba biti stručnjak za istoričar umetnosti, dovoljno je samo otvoriti ma koju istoriju zapadne umetnosti i videti da tu nema ni pomena a kamo li poglavlja o umetnosti i kulturi pravoslavnog dela Evrope. Pogledajte knjigu toliko hvaljenog a odskora pokojnog E.H. Gombricha *Umetnost i njena istorija*³³ o kome je naša štampa pre kratkog vremena pisala kao o velikanu umetničke kritike XX stoleća. Na hiljadu strana teksta tu nema ni pomena umetnosti i kulture pravoslavne Evrope. Ta knjiga nije kulturni skandal, ona svojom genocidnošću spada u kulturni zločin prvog reda³⁴. Ali na takav način je formirana svest Evrope o nama. I to, ne za dan, godinu ili deceniju. Takva slika stvarana je kroz čitavu istoriju. Ona se jednim potezom ruke ili pera ne može ukloniti. Ko u svetu govori o našoj književnosti ili slikarstvu? Na svetskoj karti kulture mi

³³ Gombrich, E.H.: *Umetnost i njena istorija*, Nolit, Beograd 1980.

³⁴ Stari Grci veoma su dobro znali zašto za kvarenje omladine i stvaranje lažne slike o svetu može postojati samo smrtna kazna; zločin nad duhovnim bićem jednog naroda (a koji se čini, obično, navodno bezazlenim "reformama") veći je od bilo kojeg fizičkog zločina – pojedinačnog ili masovnog. Promene duhovnog bića, kakve se kod nas vrše, usled dalekosežnosti svoje, mogle bi se u nekom budućem vremenu pokazati ne baš dovoljno promišljene i olako sprovedene.

smo bela mrlja. Jadna je uteha da je takva bela praznina bila i čitava Evropa tokom srednjeg veka, u vreme dok je filozofija negovana u Atini, Konstantinopolju i Damasku.

Dolaze li iz Evrope ljudi da vide dela naše umetnosti i kulture? Obilaze li fruškogorske manastire; pa i kad bi dolazili, ništa dalje od neke kafane ne bi ni videli; oni ovaj svet, svet srpske duhovnosti i kulture jednostavno ne žele da znaju. Možda su zato mogli tako lako doneti odluku da ruše mostove i bacaju kasetne bombe.

Da bi neko mogao biti ponižen, neophodno je da on prihvati poniženje kao oblik svoje egzistencije; samo u takvom slučaju moguće je da jedna kultura kapitulira pred naletom druge kulture koju odlikuje duh isključivosti; imamo li mi odgovor na pritisak evropskog kulturnog imperijalizma i na nalet svih vrednosti koje nam naši korumpirani mediji u beskraj ponavljaju?

3.1. *Mogući izlaz*

Podsetio bih kako je na pitanje Maksa Broda ima li u ovom svetu neke nade, Kafka odgovorio: "Ima nade, beskrajno mnogo nade ali ne za nas". Ja nisam pesimista te vrste, i to iz prostog razloga što pripadam jednom drugom svetu koji o nadi misli sasvim drugačije; ipak, parafrazirajući to pitanje, ali ne još uvek i odgovor, mogli bismo se zapitati: Imalo li neke šanse za nas sada, u času kad osećamo beskonačnu nemoć da bilo šta promenimo, da makar zaustavimo sunovrat u koji nas "zagovornici najboljih namera" bacaju? Preliminarni odgovor mogao bi biti: *Da*.

Nade ima, ako se (a) zaustavi materijalno i duhovno srozavanje i uništavanje Univerziteta, ako se (b) obnovi dostojanstvo filozofije i nauka tako što će se vratiti dostojanstvo onima koji se bave filozofijom i naukama a onda (c) čitavom našem narodu vratiti dostojanstvo izgaženo poslednjih godina, ako se (e) obnovi nagon za obrazovanje i filozofski reformišće obrazovni sistem, ako se (f) reformišu socijalne i političke forme egzistencije ovog naroda (ne trpajući se tamo gde nas niko neće, jer tamo nema nijedne slobodne stolice a kamo li dve) i, konačno, ako se (g) reafirmišu sopstvene duhovne vrednosti kroz njihovo razumevanje³⁵.

2.4. Bolonjska deklaracija

Svima su usta puna tzv. Bolonjske deklaracije. Odjednom su najglasniji oni za koje nikad u životu nismo čuli, oni koji knjigu u životu nisu pročitali, a kamo li je napisali, koji su se sticajem raznih okolnosti (većinom "stranačkih"³⁶) našli tamo gde im nije mesto i gde nikad

³⁵ A čemu je poslednji čas jer nam se i jezik zabranjuje i hoće da nazove nekakvim jezikom komunikacije. Zato, još nije kasno, iako je kod nas "evropeizacija" u već punom jeku, prisetiti se jednog prastarog običaja iz vremena drevnih Asiraca: kod njih su sudije sedele na prepariranoj koži svojih prethodnika koji su loše obavljali svoj posao (u većini slučajeva, primajući mito). Vlast je temeljni fenomen (o tome opširnije: Fink, E.: *Grundphänomene des menschlichen Daseins*, Alber, Freiburg/München, 1979, S. 284-334; Fink, E.: *Bruderzwist im Grund der Dinge*, in: Fink, E.: *Epiloge zur Dichtung*, Klostermann, Frankfurt/M., 1971, S. 37-52).

³⁶ Ako je neko vreme zahvalno za sociološka istraživanja, onda je to naše; recimo: kako su se u raznoraznim strankama iz čisto pragmatičkih pobuda i isključivo zarad lične koristi našli upravo

ne bi u nekom "normalnom" vremenu mogli da se nađu. Postavljam pitanje: da li je pomunutu Deklaraciju većina njenih zagovornika uopšte pročitala? I dalje se prećutkuje šta je po pitanju te čuvene reforme učinjeno na univerzitetima u Kembridžu ili Oksfordu, na Sorboni ili u Frajburgu, u Kelnu ili toj Bolonji; ovo pitanje nije nimalo bezazleno.

Svako mora odmah da vidi jedno: suština Bolonjske deklaracije (potpisali su je ministri a ne naučnici i predstavnici univerziteta, dakle potpisali su je predstavnici političke, a ne duhovne i intelektualne elite), najvećim delom govori o prohodnosti studenata unutar Evrope na visokoškolskim ustanovama. Reč je "evropskoj zoni visokog obrazovanja" i regulisanju "mobilnosti građana i sposobnosti zapošljavanja i efektivnoj primeni slobodnog kretanja". I ništa više³⁷.

Konačno i suštinsko pitanje moralo bi biti: da li se pomenuta Deklaracija odnosi na univerzitet (kao Univerzitet) i da li pretenduje na to da menja njegovu suštinu. Moj odgovor je kratak: *ne*. Bolonjska deklaracija

oni koji se dotad ni u čemu nisu mogli potvrditi? Smatram da bi i psihijatri imali izučavanjem domaće političke scene mnogo primera svih mogućih racionalizacija. Činjenica je da su mnogi od naših "javnih ličnosti" preusmeravanjem svoje agresije i patoloških ambicija izbegli neophodno lečenje, ali su svojim delovanjem razboleli društvo u celini.

³⁷ Bolonjska deklaracija ne reguliše automatizam prelaska sa univerziteta iz Albanije ili s Balkana na Oksford ili Kembridž. Da li na Iton, Jel ili Harvard po automatizmu prelaze studenti sa univerziteta iz Teksasa?

nije doneta radi uništavanja same *ideje univerziteta*³⁸ koja je stara koliko i univerzitet u Bolonji, ili, zarad temeljnog preuređenja njegove strukture. Ona je doneta radi unapređenja visokog obrazovanja i njegovog unificiranja u Evropi kako bi nova kompjuterski obrazovana radnička klasa lakše mogla da menja radna mesta; samo u Srbiji nekom je moglo pasti na pamet da treba srozati sve kriterijume obrazovanja i časakanje proglasiti za princip "kreativne" nastave. Nastava postoji tamo gde postoje predavanja koja drže nastavnici koji znaju svoj posao i gde učenici uče i znaju svoje mesto. Tako je još od vremena Pitagore.

U centru današnje nastave moraju biti predavanja nastavnika koja su rezultat njihovog istraživačkog rada. Kada je o samim predavanjima reč i prisustvu studenata predavanjima (a poznato je da veći deo studenata ne

³⁸ Među usamljenim glasovima danas nalazim glas prof. dr Danila Baste koji je s visokim osećajem za današnji trenutak preveo izuzetan spis Karla Jaspersa *Ideja univerziteta* (1945) i pre kratkog vremena objavio u Beogradu (Jaspers, K.: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003); u pogovoru prevoda pomenutog spisa on kaže: "Prevođenja Jaspersove *Ideje univerziteta* latio sam se s predumišljajem i iz najdublje potrebe. Imao sam na umu sve ono što se upravo zbiva s nagoveštenom reformom visokog školstva i univerziteta u našoj zemlji. A to što se zbiva nije ohrabrujuće. Ako je sudutu po onome što je, protivno volji onih koji pripremaju zakonska rešenja o visokom školstvu (...) nedavno doprlo do univerzitetske i šire javnosti, postoje ozbiljni razlozi za najveću moguću zabrinutost i isto toliko nespokojsstvo. (...) Mora se otvoreno reći: naši univerziteti su uveliko oboleli – čak do te mere da je ugrožena i sama njihova supstanca. Njihova reforma je neodložan imperativ. (*Op. cit.*, str. 181-2).

posećuje predavanja) neophodno je imati u vidu da veći deo današnjih studenata zapravo i ne studira. Svi prisutni na fakultetima ne studiraju; studira veoma mali broj ljudi, a to su oni koji se nalaze na predavanjima i oni čine pravu studentsku elitu. Smatram da prisustvo predavanjima mora biti strogo određeno. Ne podležući lažnom "demokratskom" populizmu mora se prisustvo predavanjima usloviti prethodnim znanjem, tj. odrediti visinom ocena stečenih iz predmeta koji su pretpostavka za razumevanje date problematike kao i kolokvijumima iz određene literature koji se moraju dati *pre početka* semestra. Samo u tom slučaju studenti neće biti nemi, pasivni slušaoci već aktivni učesnici disputa, za koji se mnogi zalažu a da nisu sagledali njegove prethodne pretpostavke.

Zar treba podsećati da je sam izraz *univerzitet* – u prvo vreme označavao centar obuke, asocijaciju, ili savremenim jezikom govoreći, *sindikat koji štiti interese određene kategorije ljudi*. Bolonja i Pariz su dva modela na koje su se potom ugledali drugi univerziteti; u Bolonji beše *universitas scholarum*, tj. studentsko društvo koje je od Fridriha I Barbarose dobilo posebne privilegije; u Parizu beše *universitas magistrorum ut scholarum* – asocijacija koja je obuhvatala i nastavnike i studente. Važno je reći da je srednjevekovni univerzitet³⁹ negovao

³⁹ Srednjevekovni univerzitet delio se na fakultet slobodnih umetnosti (6 godina) i teološki fakultet (najmanje 8 godina); prvi je bio uvod u drugi. Nastava je obuhvatala predavanja (*lectio*) i seminare (*disputatio*). Seminar su činile rasprave, gde su pitanja prvo razmatrali studenti i davali odgovore da bi potom odgovore davali nastavnici. U tom smislu se ništa do danas nije promenilo i

aristokratiju duha, a da je poreklo studenata bilo od drugorazrednog značaja⁴⁰. "Duhovna aristokratija, isticao je Jaspers, nije sociološka aristokratija. Svako ko je za to rođen, trebalo bi da nađe put ka studijama. Ta aristokratija jeste sloboda sopstvenog porekla, susreće se kod naslednog plemića kao i kod radnika, kod bogatih i kod siromašnih, svugde podjednako retko. Ona može da bude samo manjina"⁴¹.

Što se samog obrazovanja tiče, a koje je trostepeno⁴² još od vremena antike, a po uzoru na tročlanu Aristotelovu podelu znanja na pojetička, praktička i teorijska, moramo imati u vidu da danas postoji gradacija obrazovanja nakon završene srednje škole; danas postoji Univerzitet i naspram njega postoje razne visoke stručne škole koje daju specijalizovano

pokušaj da se briše razlika između predavanja i seminara najviše govori o predavačkoj nesposobnosti tvoraca reforme.

⁴⁰ U već pomenutom spisu K. Jaspers navodi Abrahama Fleksnera koji u spisu *Univerziteti* (1930) piše: "Demokratija nije duhovna mogućnost, nezavisno od činjenice što bi svaka individua, na osnovu svojih sposobnosti, trebalo da ima mogućnost da bude primljena u aristokratiju duha bez ikakvih drugih obzira. (...) Da li će se naći dovoljno mere da se isključe osrednji i nesposobni? (Jaspers, K.: *Op. cit.*, str. 149.

⁴¹ Jaspers, K.: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 150.

⁴² Jedini pokušaj da se temeljno razori ova trostepena podela obrazovanja koja je važila od antike do naših dana a s namerom da se uništi humanistički duh obrazovanja (pre svega onaj duh koji je još bio zaostao u programima gimnazija) jeste reforma obrazovanja vršena sredinom sedamdesetih godina od strane stručnjaka za selo S. Šuvara iz Zagreba. Za tragične posledice te reforme (izuzev učenika od kojih su neki sad dospeli u situaciju da i sami budu "reformatori") niko nije krivično odgovarao.

obrazovanje za određene vidove delatnosti. Na specijalizovanim visokim školama predaju predavači a na Univerzitetu predaju nastavnici koji su predavači i istraživači istovremeno. Zato je pred Univerzitetom zadatak daleko viši, odgovorniji i teži, jer mu je priroda drugačija; a drugačija je i struktura onih koji se nalaze na njemu – struktura nastavnika i studenata.

Nesporazume izaziva i već duže vreme prisutna a duboko pogrešna tendencija da se sve visoke škole stavljaju pod kapu Univerzita i da se traži da svi fakulteti budu pod okriljem Univerziteta i budu njegovi sastavni delovi. To je posledica dukokog nerazumevanja prirode samog Univerziteta. No, to nije nešto bitno novo: do sličnih nesporazuma dolazilo je već u vreme Renesanse kad su nakon osnivanja Akademije u Firenci (u vreme Kozima Medičija i njegovog štičenika Marsilija Fičinja (M. Ficino, 1433-1499)), širom Evrope, kao pečurke posle kiše, počele da niču raznorazne akademije koje, razume se, ne buhu ni nalik onoj u u Firenci.

Sve to nas u jednakoj meri obavezuje da tačno znamo šta je Univerzitet. Univerzitet je mesto gde se stiču znanja iz fundamentalnih i humanističkih nauka a za koje je vitalno zainteresovana država jer otud uzima svoje najviše kadrove. Niko ko je diplomirao na nekom trećerazrednom univerzitetu neće postati predsednik SAD; za tako nešto podrazumeva se posedovanje diplome nekog od najuglednijih univerziteta kao što su Jel, Harvard ili Iton. I to je svima jasno. Jasno je i zašto u Japanu nakon neuspeha na prijemnim ispitima za univerzitet početkom leta ima toliko samoubistava među omladinom. Ishod prijemnog ispita u najvećoj meri je

odlučujući za čitav dalji život neke osobe. Ne može biti nemotivisanog prelaženja iz niže u višu društvenu grupu; samo tamo gde je moguće sve, ništa nije bitno i kvalitet diplome je nevažan. U normalnom svetu itekako je važno kod koga je neko studirao ili doktorirao, kod koga je učio da svira ili komponuje.

Univerzitet je prestižna škola na koju se ne može svako upisati. Tako je u normalnim zemljama. Tamo univerzitet i završavaju oni koji ga upišu, ne zato što su ga upisali već zato što su sposobni da ga završe. Moramo biti svesni toga da i među mladim ljudima postoje razlike kao što postoje među svim bićima na svetu; te razlike ne smemo brisati: postoje dve vrste mladih ljudi: oni koji studiraju jer im trebaju diplome i oni koji studiraju jer žele da nešto znaju. Moraju stoga postojati i dve vrste škola: za prve, škole u kojima se plati i nakon određenog vremena dobije diploma, i za druge, mesto gde se uči. U prvom slučaju imamo specijalizovane škole, koledže, narodne univerzitete (gde se može i dobiti neki minimum praktičnih znanja), u drugom slučaju imamo Univerzitet, mesto gde uči *duhovna*⁴³ elita. Prve škole su masovne i postoje na dohodovnom principu, druge (Univerzitet) su za malobrojne i iza njih mora stajati država (ako joj je do sebe, tj. do budućnosti nje i njenog naroda, stalo).

⁴³ Reč je o duhovnoj a ne finansijskoj eliti. Zato država mora stajati iza Univerziteta kako bi se tu mogli naći isključivo najbolji i najспособniji.

3. Bolonjsko "obrazovanje" u globalističkom ključu

Svedoci smo toga da nov model obrazovanja, koji se ističe kao "perspektivniji i savremeniji", redukujući čoveka na *homo oeconomicusa*, a koji se svima nudi pod okriljem tzv. Bolonjskih procesa, svesrdno podržavan globalističkim strategijama - uveliko potiskuje raniji model obrazovanja koji je za svoj cilj imao vaspitanje čoveka i odgovornog građanina.

Koji su to razlozi namernom potiskivanju vaspitne funkcije obrazovanja, namernom i svestranom zaboravljanju njegove, kako građansko-patriotske, tako i nacionalno-kulturne dimenzije?

Koji su pravi i istinski razlozi urušavanja postojećeg sistema obrazovanja i to u času kad obrazovanje dobija sve veći značaj, a neka "znanja" sve većom brzinom zastarevaju? Sheme predmetno organizovanih znanja, koja se predaju od strane učitelja učeniku u specijalnim obrazovnim institucijama, znanja kakva poznaje tradicija, imaju malo zajedničkog s potrebama tržišta rada i tendencijama razvoja obrazovnih sistema⁴⁴.

Ima više izazova pred kojima se nalazi savremeno obrazovanje: oni se pre svega ogledaju u naglom povećanju onih koji uče i studiraju, u transformaciji ciljeva obrazovanja, gde više ne vlada princip cenjenja znanja kao znanja već njegove praktične primene (pragmatizacija), u neodređenosti mesta univerziteta u

⁴⁴ Cogburn D.L. Globalization, Knowledge, Education and Training in Information Age, www.unesco.org.

društvenoj strukturi i socijalnim odnosima (budući da država svoje najviše činovnike ne dobija sa najboljih svojih univerziteta, već ih mahom poluškolovane nalazi po haustorima i drumskim mehanama), u smanjenoj odgovornosti države za obrazovanje u celini, u prodoru tržišnih odnosa u obrazovanje, u kvalitativnoj nejednakosti među visokim školama.

S druge strane, sa pedagogijom, kao naukom, nikad nije stajalo gore nego danas. Nikad pedagogija nije toliko zaostajala za razvojem obrazovnih institucija, nesposobna da sagleda tehničke mogućnosti transfera znanja, kao što je to u poslednjih nekoliko decenija. Danas pojedinac može da stekne nužni nivo kvalifikacija i kompetencija bez pedagoške podrške za to obrazovanih ljudi i to je samo jedan od razloga što se danas, po mišljenju mnogih autora, pedagogija kao disciplina nalazi u ozbiljnoj krizi⁴⁵. Ima čak i onih koji smatraju da se može lako desiti da pedagogija iščezne, i to ne samo kao teorija i praksa obučavanja, već i kao oblik humanitarne refleksije⁴⁶, ukoliko ne uspe, i to što hitnije,

⁴⁵ Savremeni obrazovni modeli nedvosmisleno ne odgovaraju izazovima i zahtevima vremena, iako savremena pedagogija nastoji da svoje postojanje opravda time što nudi metodički najraznovrsnije metode za rešavanje inovativnih zadataka.

⁴⁶ Današnja pedagogija odlikuje se nedostatkom didaktičkih shema koje bi odgovarale savremenom nivou razvoja obrazovnih sistema. Taj metodološki vakuum rezultat je toga što pedagogija ne nastoji da se osloni na relevantne filozofske interpretacije savremenih realija.

da uspešno opravda nužnost svog postojanja u kontekstu razvoja procesa globalizacije obrazovanja⁴⁷.

Zadatak nove pedagogije danas je u "dekodiranju" realnog sveta⁴⁸, u razvoju kritičkog mišljenja⁴⁹, i ona nije uslovljena toliko razvojem industrije zasnovane na primenama znanja i informacija, ili promenama što se u poslednje vreme dešavaju na tržištu rada, već promenama do kojih je došlo unutar same pedagogije koja je poslednjih decenija postala svesna činjenice da se naglasak pomera sa znanja na refleksiju. Istina, tako nešto u oblasti filozofije danas može zvučati trivijalno⁵⁰, ali je u pedagogiji više no revolucionarno.

*

U analizama savremenih društvenih procesa pojam globalizacije zauzima posebno mesto. Na taj pojam svi se pozivaju kad govore o uspostavljanju novog svetskog poretka, o novim svetskim ideologijama ili

⁴⁷ Danas mnogi ističu kako novo, globalno obrazovanje pretpostavlja i globalnu pedagogiju koja je sposobna da na teorijskom i praktičnom nivou odgovara izazovu vremena, da zadovoljava potrebe društva i pojedinaca. Razume se, ovde se pod "globalnom pedagogijom" ne misli neka meta-pedagogija. Globalna pedagogija je iznuđena od strane vremena. Meta-pedagogija, zahteva zasnivanje sasvim druge vrste i to će biti predmet trećeg dela ovog istraživanja.

⁴⁸ Freire P., Donaldo M. *Literacy: Reading the World and the Word*. South Hardly, MA: Bergin Garvey, 1987.

⁴⁹ Žalosno je što se među radovima pedagoga, ali i sociologa sreću shvatanja koja bi mogla da zavrede pažnju u XVIII veku. Ima istina i onih koji otkrivaju i danas Ameriku, pa izmišljaju nekakve nove discipline: elitologije, klimatologije, i sl.

⁵⁰ O pojmu refleksije videti u mojoj knjizi: Uzelac, M.: *Uvod u filozofiju* Pojam i predmetno polje filozofije, Verisstudio, Novi Sad 2007.

kraju svih ideologija; u globalizaciji se traži uzrok rasta uticaja međunarodnih organizacija i transnacionalnih kompanija, kao i razlog slabljenja suvereniteta manjih država; u globalizaciji se vidi uzrok intenzivnih masovnih migracija ali i formiranje multikulturnih društava; konačno, u globalizaciji, čiji su idejni tvorci i najžešći pobornici najrazvijenije zapadne zemlje, leži osnovni uzrok ekspanzije vrednosti zapadne civilizacije, vesternizacije i kulturnog imperijalizma kojim se hoće održati kulturna hegemonija ekonomski najrazvijenijih zemalja, korišćenjem pre svega sredstava masovnih informacija utemeljenih na najnovijim informacionim tehnologijama koje znanje pretvaraju u neposrednu proizvodnu moć.

U različitim oblastima pojam globalizacije ima različito značenje: ekonomisti obično govore o globalizaciji, a pritom imaju u vidu globalno tržište, internacionalne finansijske i ekonomske insitucije, "slobodno kretanje" kapitala i radne snage; sociolozi nastanak globalizacije povezuju s pojavom kapitalizma i njemu imanentnim procesima modernizacije; politolozi globalizaciju vide u promenjenim međunarodnim odnosima, u pojavi "svetske politike" koju vode međunarodne institucije i politički i vojni blokovi i savezi. Postoje i univerzalniji pristupi fenomenu globalizacije koji se interpretira kao "sukob civilizacija" (S, Hatington, F, Fukujama), čiji rezultat može biti "vesternizacija", "hibridizacija" ili "fragmentarizacija"

sveta⁵¹, ili, reč može biti o "globalnom društvenom kontekstu" do kojeg dolazi kad zatvorene nacionalne države prerastaju u globalnu zajednicu međusobno otvorenih nacija⁵². Pojava globalizacije usko je vezana za pojavu neoliberalizma u tržišnoj ekonomiji osamdesetih godina XX stoleća a što je praćeno informacionom revolucijom, koja je otvorila mogućnosti tržišnih transakcija na planetarnom nivou, jačanjem ekonomskih integracija, krizom ideje socijalizma i definitivnim trijumfom ekonomskog liberalizma i slobodnog tržišta.

Već krajem devedesetih godina XX stoleća, pojam globalizacije je postao izraz tendencije koja je postala veoma prihvatljiva pobornicima neoliberalizma budući da su tim pojmom mogli sugerisati svima kako je tu reč o jednom opštem, prirodnom i nužnom procesu koji nema alternativu.

Nakon kratkog vremena, pojam globalizacije nije se više primenjivao samo u tumačenju uticaja novih tehnologija i planetarnih trgovinskih, ekonomskih i finansijskih veza, već se on ubrzo preneo na druge oblasti i našao svoje dominantno mesto u oblasti politike i njoj odgovarajućih ideologija. Zato, ako se danas hoće razumeti taj pojam, on se mora tumačiti i razumevati i sam "globalno". Ako i ostaje otvoreno pitanje: da li globalizam ima alternativu, da li je moguć neki drugi, njemu suprotni pristup tumačenju društvenih pojava, ali

⁵¹Pieterse J.N. Globalization and culture: three paradigms // Economic and political weekly. 1996. - Vol. 31. - №23. - P. 1389-1395.

⁵²Толстоухов А.В. Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего // Вопросы философии, 2003. - №8. - С. 49.

i uticanja na njih, nesporno je da tome mora prethoditi i analiza biti globalizma, analiza njegovih istorijskih korena i ideološke osnove, kako bi se tek nakon toga mogla sazdati nova hijerarhija vrednosti i ciljeva koji se postavljaju pred jedno društvo.

Globalizacija je svojom erozivnom delatnošću do te mere urušila suverenitet niza ranije nezavisnih država, da svaki govor o demokratiji u tim državama dobija groteskne konture, a što je posebno manifestno u slučaju spoljne i unutrašnje politike Srbije (koja i nema svoju politiku, već onu kakvu joj ko naznačuje kad svrati u slučajnu, usputnu, službenu posetu, ili njene predstavnike pozove na "edukativni" razgovor u predsoblje neke lokalne institucije u setu⁵³).

Globalna vlast kapitala više ne poznaje tržište na kojem slobodno konkurišu pojedina preduzeća; danas se na svetskom tržištu, koje je u međuvremenu postalo totalno, odvija borba transnacionalnih korporacija. Sve to izraz je jedne gigantske igre kapitala sa samim sobom, igre u kojoj kapital sebe gradi, izgrađuje i izvodi iz sebe samog a u slučaju nailaska na prepreke ili ograničenje, tada proždire sve na svom putu i iluzija je da se to kretanje može obuzdati, a kamo li zaustaviti.

Specifičnost današnjeg kapitala je u tome što to više nije "živi novac", kakav su znale ranije epohe, već je to virtuelni, fiktivni kapital koji živi i egzistira u

⁵³Ni u kom slučaju ne mislim da tako nešto po prirodi stvari mora biti nešto loše. Naprotiv. Može to biti veoma dobro, ako su namere savetodavca dobronamerne. Ali može to biti i takvo kakvo jeste, ako je krajnji domašaj amaterske diplomatije.

kompjuterskoj mreži. Upravo zato u novoj, "bolonjskoj" terminologiji više se i ne pominje izraz *kapitalist*, već *poslodavac*, i to ne samo zato što je izraz *kapitalist* zastareo i pripada XIX stoleću, već prvenstveno stoga što *poslodavac* ne mora više biti istovremeno i vlasnik kapitala, već u najvećem broju slučajeva samo je posrednik između centra koji poseduje kapital i najamne radne snage, izvršilaca određenih poslova. Ovi poslednji ne pripadaju, kao nekad, društvenom sloju čiji je rad eksploatisan, već sloju čija je celokupna ličnost potčinjena korporaciji. Sav stvaralački potencijal, talenat, obrazovanje, sav ljudski život "profesionalca" potčinjen je korporaciji.

Globalizacija podrazumeva globalno političko i ideološko manipulisanje, informaciono i kulturno gušenje, u korenu, svih tendencija koje ne odgovaraju njenim intencijama i ciljevima. O istinskoj slobodi ličnosti i čoveka tu ne može biti reči, ali se zato, sve vreme, o *slobodi, pravednosti i demokratiji* intenzivno govori.

Globalizacija se razvija i učvršćuje delovanjem mreže međunarodnih organizacija koje nametanjem tema, kao što su: *opšti problemi politike i ekonomije, ekologije, zaštite životne sredine*, nastoje da oslabe pažnju ljudi usmerenu na ranije dominirajuću problematiku međudržavnih odnosa. To ne znači da se ne može čuti i glas malih zemalja i malih kultura, ali, taj glas *vapijućeg u pustinji* nije ni od kakvog značaja u trenutnim odlučivanjima o problemima od strateškog značaja. Samo tako se i moglo dogoditi da jedan naizgled beznačajan dokument, usvojen iz navodno "dobrih namera", bitno *neobavezujući* kao što je *Bolonjska deklaracija*, u mnogim

malim zemljama, u kojima rukovodeće strukture nemaju ni ugled ni integritet, odjednom postane obavezujući za sve.

Paradoksalno je, a pokazalo se mogućim, da većina ljudi bliskih sferi odlučivanja poveruje slatkorečivosti Bolonjskih "prvoboraca" u Srbiji, a o tome kako će studenti moći sad sami sebi određivati tempo studiranja i studirati kako žele, kako će njihove diplome biti međunarodno priznate jer će biti izdavane na engleskom jeziku...

Istina je da to izdavanje diploma na engleskom jeziku dodatno košta svaku državu i da to neko na kraju mora da plati; istina je da za prelazak na tzv. Bolonjski sistem država mora da izdvoji mnogo više novca⁵⁴ nego do sada (a ne manje, kao što planira), isto tako: potpisivanje tzv. Bolonjske deklaracije ne označava ekvivalentnost dokumenata o visokom obrazovanju, kao što je i istina da je priznavanje dokumenata izdatih u drugoj zemlji, složena procedura zasnovana na zaštiti interesa države-poslodavca kojoj je u interesu da na sve moguće načine štiti interese *svojih* građana.

Ta deklaracija govori o neophodnosti uvođenja dvostepenog visokog obrazovanja⁵⁵ i govori o kreditnom

⁵⁴ Bolonjski procesi mogu biti uspešni samo u slučaju adekvatnog finansiranja, ističe se u pratećim dokumentima.

⁵⁵ Problem dvostepenosti obrazovanja jeste u tome što ono pretpostavlja već pripremljeno tržište rada, ali i prethodno donete dokumente kojima se jasno određuje šta vlasniku diplome ista donosi.

sistemu⁵⁶, ali pritom *ne razmatra sam sadržaj obrazovanja*. To se posebno tiče humanističkih nauka. Svaka zemlja ima svoje pristupe, svoje metode, svoje temeljne principe⁵⁷.

Pretpostavlja se da ti pristupi i principi sadrže unutrašnje mehanizme koji mogu sprečiti negativne spoljašnje uticaje; to je moguće kod velikih, razvijenih, vodećih zemalja. One male, s korumpiranom elitom, retko su u stanju da do kraja istrajavaju na svojim interesima, te najčešće svojim interesima proglašavaju one strane interese koje im je njihova elita donela sa svojih putovanja po svetu i stručnih usavršavanja.

S druge strane, velika je moć međunarodnih institucija; ona je do te mere velika da je danas nemoguća kontrola nad njima; one to znaju i time se naširoko koriste finansirajući, odnosno, korumpirajući, pod prividnom formom pomoći, establišmente malih, siromašnih zemalja u kojima niko ne može da se javi i postavi pitanje zašto u tu zemlju pomoć uopšte dolazi i to čak kad uopšte nije tražena, čak i kad je blago odbijana, ali opet biva silom nametnuta; to je posebno interesantno ako se zna da je vreme altruizma i lažnog prosvetiteljstva

⁵⁶ Kreditni sistem ocenjivanja ima u vidu kvantitativnu, ali ne i kvalitativnu dimenziju. Potpuno je svedjedno kod koga neko studira: može kod nekog nastavnika-početnika, a može i kod pravog majstora i velikana u toj oblasti, no, broj bodova je isti.

⁵⁷ Ima mnogo opravdanosti da se ukaže na još jedan negativan momenat tzv. Bolonjskih procesa a to je da oni vode unifikaciji, da se ruše nacionalne unikalnosti i da upravo zato tzv. Bolonjski procesi nailaze u Srbiji na podršku kod svih koji se odriču svojih istorijskih, kulturnih i verskih korena.

uveliko za nama, u vreme kad se itekako zna da niko nije dužan nekom da pomogne, niti ima nameru da mu iz čista mira na svoju štetu pomaže, već da se iza svake pomoći krije određen interes i određena kupovina nečeg (ljudi, uticaja, resursa...)

Univerziteti, a sa njima i sve škole unutar jedne države, jesu osnova za formiranje nacionalnog samoidentiteta i samoopredeljenja građana jedne zemlje. Nije stoga nimalo slučajno što su na Srbiju nakon bombardovanja došli još veći udari, daleko razorniji od samog bombardovanja, a to su razne finansijske pomoći za reformu sistema obrazovanja. Posledice materijalnog razaranja uvek je moguće lakše otkloniti, no posledice razaranja duhovne dimenzije jednog naroda. Malo se ko zapitao kakve to veze Srbija ima sa tamo nekakvom Finskom, odakle je došlo nekoliko miliona evra (od kojih se pola već na putu izgubilo⁵⁸) za reformu obrazovanja učitelja⁵⁹. Videće se to kasnije, veoma brzo, čim se sagleda srozanost nivoa obrazovanja (za samo nekoliko godina) uvođenjem nečeg apsolutno dosad novog i stranog, uvođenje jednog potpuno novog mentaliteta, nove svesti, novog sistema vrednosti koji će svoje pune rezultate dati tek za deset do petnaest godina.

⁵⁸ To je normalno, ako znamo da od 32 miliona evra pomoći Srbiji onaj koji je daje, za izradu elaborata zadržava sebi 29 miliona. I to je pomoć? Verovatno zato što još neko ovde, dobije nekoliko bednih hiljada da bi na takvu pomoć pristao.

⁵⁹ Ili, koji je interes nekakve Švedske (od koje to niko ne traži) da izdvoji milijardu dolara za Kosovo, umesto da te njoj nepotrebne pare podeli sopstvenom narodu (koji je Švedskom Kralju, Parlamentu i Državnoj kasi svakako bliži a i draži).

Spoljašnji diktati na prereformi sistema i posebno sadržaja obrazovanja već danas daju prve svoje rezultate. Tome aktivno doprinosi sveopšta globalizacija koja proniče u sve sfere društvenog života i svojom, mora se priznati, vitalnom ideologijom prikriva i opravdava sve ono što je po egzistenciju duha jednog naroda najopasnije i najpogubnije.

Svi reformatori obrazovanja u Srbiji zablenući su u evropski sistem obrazovanja i ne vide da svoj ideal i idealni model obrazovanja ta ista Evropa vidi u modelima obrazovanja kakvi su u Americi, a koje odlikuje (a) visoki stepen konkurentnosti među visokim školama i visok stepen primene najnovijih dostignuća u marketingu za organizaciju prodaje usluga u obrazovanju; (b) enormno privlačenje privatnog kapitala i dobrotvornih organizacija u finansiranju obrazovnih institucija⁶⁰; (c) precizno izgrađena stupnjevitost obrazovanja i mogućnost komparacije programa različitih univerziteta. Na taj način komercijalizacija⁶¹

⁶⁰ Treba znati da godišnji budžet univerziteta Harvard u Americi (koji nije tamo i najveći) iznosi preko 20 milijardi dolara, što je više od celokupnog budžeta Francuske za visoko i srednje obrazovanje. Pominjem Francusku jer je pominjanje Srbije smešno i neukusno u situaciji kad se iz godine u godinu smanjuju sredstva za finansiranje visokog obrazovanja čime se ministri finansija posebno ponose.

⁶¹ Komercijalizacija visokog obrazovanja ima i svoje posledice: (a) zavisnost visokog obrazovanja od privatnog kapitala, (b) platna forma obrazovanja (odnosno "davanja obrazovnih usluga"), (c) agresivni menadžment univerziteta usmeren na marketing obrazovnih usluga, privlačenje studenata i potraga za investicijama; (d) izmenjen odnos između nastavnika i studenata koji sad dobija karakter kupoprodaje znanja kao robe, što je posebno vidno u

visokog obrazovanja je najvažniji fenomen našeg vremena, a uspeh anglosaksonskih modela u pripremi stručnjaka je njegova najbolja potvrda⁶². Ali, postavši korporacija, univerzitet, biva efikasniji sa stanovišta funkcionisanja i upravljanja, premda, u isto vreme, gubi svoju kvalitativnu određenost kao mesto obrazovanja i stvaranja ličnosti i formiranja, očuvanja i negovanja kulture i tradicije naroda kojem pripada. Ne sme se izgubiti iz vida da obrazovanje prestaje biti obrazovanje onog časa kad prestane da se bavi obrazovanjem u izvornom smislu te reči, a to će reći oblikovanjem i izgrađivanjem ličnosti.

Treba reći da evropski modeli obrazovanja nisu u toj meri podložni komercijalizaciji kao što je to slučaj sa

kratkoročnim obrazovnim programima (e) povećavanje broja nastavnika koji manji deo vremena rade na univerzitetu a veći deo provode kao eksperti u raznim komisijama ili su službenici korporacija i raznih finansijera; (f) povećanje broja fakulteta izvan univerziteta koji nude diplome na nivou bakalavra i mastera; (g) povećanje posrednika na tržištu obrazovanja što posredno ugrožava univerzitete kao subjekte formiranja nacionalno kulturnog identiteta; (h) korišćenje biznis leksike u diskursu univerzitetskog obrazovanja; (i) prelaz sa tehnologija menadžmenta nekomercijalnih organizacija na tehnologije klasičnog menadžmenta. (O tome videti posebno: <http://www.cheap-software-megastore.com/>).

⁶² Treba imati u vidu i sledeće: u SAD je 2004. studiralo 582 996 studenata iz drugih zemalja. Te godine je ukupno oko 1 250 000 studenata na našoj planeti studiralo u inostranstvu. SAD su od studenata iste godine zaradile 11 milijardi dolara (svetsko tržište obrazovanja je oko 30 milijardi dolara) i za SAD to je bila 1/5 dohotka od ukupnog eksporta znanja. U to isto vreme 143 000 američkih studenata je bilo u inostranstvu ali ne duže od jednog semestra.

anglosaksonskim, ali ugledanje na ove može po budućnost i integritet Evrope imati pogubne posledice.

Sasvim je razumljivo što je prvo na šta se obrušavaju globalisti - ciljevi, sadržaji, sredstva i forme obrazovanja, različiti oblici i vrste obrazovnih ustanova. Veštini, smisljeno usmerenim finansiranjem (pod plaštom kulturne i ekonomske pomoći), lako se utiče na zatvaranje jednih ustanova i otvaranje njima alternativnih, lako se pomera akcenat sa fundamentalnih na komercijalno primenjive i profitabilne discipline.

Insistiranjem na tome da se sistem obrazovanja mora zasnivati na dohodovnim principima, da on mora počivati na logici razvoja neoliberalne ekonomije, koja za cilj ima uspostavljanje novog svetskog poretka u obrazovanju, sve glasnije se nameće takav model obrazovanja koji počiva na pravilima slobodne trgovine u čijoj osnovi su ideologija i strategija multinacionalnih kompanija⁶³. Prodirući do temelja u postojeći sistem obrazovanja, menjajući same temelje kao i hijerarhiju vrednosti koja počiva na njemu, rušitelji dosadašnjeg sistema obrazovanja krajnje sumnjivim sredstvima, sve vreme pozivajući se na tzv. Bolonjske procese, ističu kako neznatno utiču na standarde obrazovanja (a pritom ih iz osnova menjajući, što se ogleda u novom "bodovnom" ESPB sistemu koji uopšte ne može racionalno da objasni odnos kvantitativnog i kvalitativnog u ocenjivanju), budući da je njihova delatnost usmerena prvenstveno na

⁶³ Жуковский Игорь Владимирович Влияние глобализации на новый мировой порядок в образовании, <http://www.oim.ru> 6. 1. 2004.

uvažavanje demokratije (poput one kakva se danas uvodi u Iraku, sutra možda u Iranu ili Koreji).

Danas je jasno da sukob različitih grupa, vlasnika virtualnog kapitala, nema racionalne temelje, budući da je sama ideja racionalnosti veoma vešto i smišljeno osporena s pojavom postmodernizma koji je svojim strategijama odavno od samog početka jedan od glavnih oslonaca globalizacije. Zato se obrazovanje u globalističkom ključu vidi isključivo kao faktor proizvodnje koji bitno utiče na proizvodnost, mogućnost privlačenja kapitala, razvoj konkurencije i otvaranje novih radnih mesta.

Prenošenje naglaska s fundamentalnih i bazičnih istraživanja na obrazovanje u onim oblastima koje su državi trenutno ugodne, a što se postiže smanjenjem finansiranja temeljnog obrazovanja, pravda se prioritetnošću tržišnih ekonomskih ciljeva pri obuci kadrova kojima se nameću, kao jedino merilo, tržišne vrednosti. To je ono što se danas posebno naglašava kao cilj savremenih "reformi" obrazovanja.

Fenomen neodgovornosti i ne snošenja posledica za postupke karakterističan je za današnje, postmoderno doba. Može se uništiti i zemlja, i njena privreda i njena ekonomija, a da se za to ne snosi nikakva odgovornost. Dovoljno je samo da se ističe kako se to čini zarad razvijanja demokratije. Zato je moguće da većina bitnih dokumenata za sve građane jedne zemlje (poput *Zakona o obrazovanju u Srbiji*) biva usvojena u hitnoj proceduri, u ime borbe za demokratiju i "evropske vrednosti", a u isto vreme, zaobilaženjem demokratske rasprave i učešća

svih zainteresovanih subjekata u proceni valjanosti tih dokumenata.

Koncepcija obrazovanja koja se Evropi, pa i Srbiji danas nudi, jeste u isto vreme liberalna i utilitarna: liberalna, jer ima centralno mesto u tržišnim odnosima, i posebno je podobna za školske modele, naročito kad je reč o "proizvodima obrazovanja", tj. u situaciji dok se obrazovna institucija pretvara u dohodovno preduzeće koje mora uspešno da funkcioniše na konkurentnom tržištu. Ta koncepcija je i utilitarna po tome što nastoji da sledi svoje lične interese. Škola se tako pokazuje kao sredstvo koje služi realizaciji ličnih interesa pojedinca ili čak većine građana. Škola u tom smislu treba učenika da snabde znanjima i kompetencijama koji će mu potom otvoriti mogućnost zauzimanja socijalnog položaja i dobijanja određenog dohotka. Tako, svaka škola radi kao preduzeće koje stvara ljudski kapital.

Nezavisno od različitosti koncepcija koje nam se nude maskirane tzv. Bolonjskim procesima, lako je prepoznatljiva njihova tržišna leksika: "ljudski kapital", "rentabilnost investicije", "tržište obrazovanja", "trgovina obrazovnim uslugama", "decentralizacija obrazovanja", "novi menadžment", "permanentno obrazovanje".

Posledica toga je da se na obrazovanje gleda kao na ličnu svojinu velikih korporacija, kao na sopstvenost koja omogućuje ekonomski dohodak. Obrazovanje više nije *dobro* za koje je odgovorna prvenstveno država.

Liberalna globalizacija obrazovanja ne dotiče u jednakoj meri nivoe obrazovanja u raznim zemljama. Međutim, globalizacija je "neposlušna sila" koju karakteriše rastuća moć mnogonacionalnih korporacija

(P. Scott); u sferi obrazovanja globalizacija se često predstavlja kao naslednik ideje internacionalizacije, ali, sličnost među njima je samo prividna, dok se suštinski iz temelja razlikuju. Globalizacija se sprovodi kroz razne komercijalne organizacije, davanjem najrazličitijih stipendija kojima se pripremaju obrazovani kadrovi koji sami imaju karakter robe koji se u svakom času može prodati kao i svaki drugi proizvod. Sve to ogleda se u selidbi studenata s univerziteta na univerzitet, razume se onih koji su sposobni da to plate, ili koji su kupljeni od strane korporacija koje u njih ulažu kao u svaki drugi proizvod, ili, kroz stvaranje filijala raznih univerziteta po inostranstvu. To svetsko tržište obrazovanja ima i svoje granice: te granice čini država time što veći deo obrazovanja ostaje "državni". Od ovog "državnog" momenta ne zavisi samo čitav sistem obrazovanja, već i sudbina jedne države u celini. Ako država izgubi ulogu u školovanju svojih najviših kadrova, ako joj se isti dovode iz država izvan njenih granica, ako joj se nameću kadrovi u koje je ugrađena toj državi strana ideologija, onda je takva država osuđena na propast i nestajanje, osuđena je na nestajanje koje se programira iznutra.

Međunarodne organizacije zastupaju interese onih koji ih finansiraju. Iluzija je i izraz dečje naivnosti, kako je tu neka reč o iskrenoj pomoći. Kao što ranije već rekosmo: zašto bi neko nekom pomagao, ako u tome ne vidi sopstveni interes (makar, posredno, zastupao i interese nekog trećeg učesnika u procesu koji se ne želi neposredno pokazati). Te organizacije imaju veoma efikasne instrumente ubeđivanja: one govore o "prioritetima", o "neophodnosti" reforme, o tome kako

"ne treba zaostajati za drugima", o tome kako teba biti "konkurentno sposoban", o tome kako se " u reformi ne sme zaostajati za drugima", kako se mora biti "efikasan". Sve to praćeno je radom na zakonskim aktima i dokumentima prepunim slatkorećivih a i intelektualnih argumenata, sve je to praćeno espartizama, ocenama, međunarodnim valorizacijama s punim šakama novca za eksperte koji svojim potpisima potvrđuju i ono u šta sami ne veruju. Sve to ne smeta zagovornicima globalizacije da se pozivaju na značaj kulture, građansku dužnost, borbu za razvijanje demokratskih društvenih odnosa, i to iz prostog razloga što sve to nikog od njih ni na šta ne obavezuje i ništa ne košta. A sasvim je drugačije bilo u doba starih Asiraca kada je sudija, sudeći, sedeo na prepariranoj koži svog prethodnika koji je primao mito.

4. *Evropa u Africi*

Ovaj naslov nije ni uvreda za Evropu, ni pohvala za Afriku; on je samo metafora. Znamo da nekada Evropa nije bila ono što je danas, ali i da Afrika ne beše to što je danas, naročito u zlatno doba Rimske imperije, u prvim stolicima naše ere, kad je bila žitnica čitavog ljudstva na obodu Sredozemlja.

Ovaj naslov pre je asocijacija na jedan mali detalj, na to kako je, pre nekoliko godina, o čemu su nas izvestile dnevne novine, jedan mladi pomoćnik Ministra prosvete Srbije bio, nakon svog imenovanja, mesec dana u studijskoj poseti jednoj afričkoj zemlji - da proučava njen sistem obrazovanja. Već tada se znalo da smo predodređeni za nešto veliko, za nešto što će se desiti tek nakon kraha tzv. "Bolonjskih procesa" uvođenjem nekakvih uslovnih ispitnih rokova pod genijalnim nazivom "Bolonja 2". Sa tom dvojkom, otišli smo dalje i od Evrope i od Bolonje. Kuda? Pa jasno: samo u Afriku.

Možda su naši pobornici tzv. "Bolonjskih procesa" čuli za nespornu činjenicu: *Evropa stari*. Da, upravo, stari. Ako nauka ne nađe sredstvo protiv starosti, jednostavno, dostupno svakom čoveku, kroz pedeset godina *Evropa* će se iz etno-kulturnog i političkog pretvoriti u geografski pojam. Svi tekući događaji - sukobi u parlamentu, izbori, međunarodni sudovi i sankcije - sve to izgubiće svaki smisao jer će nestati subjekti na koje bi se tako nešto moglo odnositi.

Kroz pedeset godina Evropa će biti bez Evropljana. Možda neće biti pusta, prekrivena šumama prepunim divljih zveri, kao što je to bilo od VI do IX

stoleća naše ere, možda će njom tumarati neki drugi nomadi jednako gladni (ovog puta nekih novih informacija) ali tada će u svakom slučaju definitivno biti skinut s dnevnog reda svaki razgovor o duhu Evrope i vrednostima evropske civilizacije. Evropa neće postojati.

Već danas malo ko još zna antički mit o Evropi (jer, obrazovanje je sve jasnije i jasnije, a sve manje i manje znanja traže od svoje nove posluge novi evropski poslodavci), mit o nesrećnoj Evropi koja je bežeći pred bogom Zevsom stigla čak do Afrike prurušena u junicu, ali, tu ju je Zevs ipak stigao i davši sebi oblik bika silovao.

Današnja Evropa je u sličnoj, beznadnoj situaciji, ali istorija se nikad ne ponavlja do pojedinosti; ovoga puta Zevs je, prešavši Okean, došao u Evropu, zarad svojih jasnih interesa, i prurušio se u neki dokument iz Bolonje. Stvar je koliko čudna toliko i neobična; kažu: istorija se ne ponavlja, ali, kažu i da je ona (nastavši u vreme Herodota) - učiteljica. Prethodni mit se ne bi ni pominjao kad u oba slučaja priča ne bi imala isti završetak.

Sad, možemo se zapitati: a gde je tu Afrika?

DODATAK

РЕФОРМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СЕРБИИ: университеты под соусом "болоньез"⁶⁴

Если обратиться к философам или культурологам с вопросом: что характеризует образование и в какой мере оно реализует свою функцию по сохранению культурных и духовных ценностей определенного народа и тем самым соответствует его истинным потребностям, большинство упомянутых специалистов обратятся к понятию *пайдейя*, которая и ныне является выражением высшего идеала универсального и всестороннего образования личности в полном согласии с духом народа. Совершенно очевидно, что этот идеал не утратил своего значения и в Новое время, ярким примером чему служит реформа образования, которая была предпринята А. фон Гумбольдом и Г.В.Ф. Гегелем в первые десятилетия 19 века в Германии, и которая до сего времени является основой университетского образования в Германии и в определенной степени в России. В конце XX – начале XXI века, под натиском идей глобализации и слияния национальных культур в единую европейскую культуру, проблема образования личности в Европе ставится в новые условия, в которых главное место занимает транснациональный компонент, вытесняя на второй план особенности национальных европейских систем образования.

Речь идет о процессах, начавших развиваться в европейском культурном пространстве в результате принятия положений Сорбонской и, главным образом, Болонской декларации, которую 19 июня 1999 года

⁶⁴ Tekst napisan na poziv prof. dr Jevgenija V. Ševcova (Moskva) za godišnjak na njegovom fakultetu koji je prestao da izlazi zbog nedostatka sredstava.

подписали, министры из 29 европейских стран, ответственные за высшее образование, придя к соглашению по поводу общих задач для создания согласованного единого общеевропейского пространства высшего образования к 2010 году.

Для Сербии июнь 1999 года, во многих смыслах ставший одним из самых трагических периодов в истории страны, одновременно стал поворотным моментом, за которым последовала драматическая смена общественно-политической парадигмы в Сербии, вызвавшая развитие стремительных центробежных тенденций во всех сферах общественной и частной жизни.

В этой ситуации при упразднении всех прежних ориентиров и отсутствии каких бы то ни было новых "дорожных знаков", появились откуда ни возьмись наши "спасители", знающие ответы на все вопросы и обладающие всеми решениями; "спасаемым" же осталось только принять их "миссию" и последовать за ними. При этом никому (ни им, ни нам) не должно быть важно, что мы не знаем ни кто они, ни откуда пришли, ни куда направляются, ни почему им так необходимо нас спасти, ни от кого они нас спасают (правда, иногда у наших "спасателей" вылетает признание, что спасают они нас от нас же самих). Если в твоём доме появляется кто-то и предлагает помощь, нужно непременно спросить себя: зачем он это делает. Почему нам кто-то должен помогать? Тем более что помощь - и это очевидно - идет со стороны тех, кто еще вчера сбрасывал на Сербию кассетные бомбы, убивая невинных женщин, детей и стариков и цинично называя эти жертвы "косвенным ущербом".

И вот, предводимые только своими особыми интересами, возникнув ниоткуда, те, кто в нормальное время не был бы способен продавать семечки на вокзальной площади, ничтоже сумняшеся в полный голос

говорят во имя общего, во имя высшего добра, во имя нашего блага, непрестанно повторяя: *Демократия! Европа! Болонская декларация!* Эти восклицания для них – своеобразный знак идентификации, пароль, от которого у нас, "ведомых", в жилах просто кровь стынет.

Когда-то, в прошлой жизни, всем было известно, что такое демократия, мы знали, что такое Европа и где она находилась и что где-то там, в Европе, жил своей жизнью городок Болонья, в котором некоторое время, в средние века, существовал один весьма престижный университет (и не более того). Однако все наши прошлые знания оказались ни к чему не годными, поскольку с их помощью уже невозможно постичь новый загадочный язык наших *спасателей* или *спасителей*, сотканный из казалось бы понятных слов *демократия, Европа* или *Болонья*, но которые перестали обозначать привычные понятия. Судя по событиям, которые развиваются в Сербии, и их результатам, речь идет вовсе не о демократии, а о некоей *новой демократии*; в то же время мы видим, что все время говорится не о Европе, о которой мы знаем, а о некоей *новой Европе*, наконец, имеется в виду не Болонский университет, а некая "бумага", подписанная между обедом и ужином (когда среднестатистические обыватели или пребывают во сне, или еще не совсем пробудились от него) некими европейскими представителями. Старые слова получили (а мы этого словно и не заметили) новые значения, хотя наши "спасители" с пеной у рта кричат во имя старых, проверенных временем ценностей, лукаво скрывая прямую фальсификацию старых добрых духовных "привычек", родившихся в забытом уже духе просветительства

Нас по уши завалили планами, проектами, решениями, "льготами для переходного периода" так, что мы не успеваем ухватиться хоть за что-нибудь и

осмыслить самих себя в свете нашего нового "наивысшего предназначения". Веками мы воспитывались в рамках определенных систем ценностей, но на смену векам пришли десятилетия разрушения этих ценностей различными "постмодернистскими" стратегиями. Может быть, это и хорошо, может, именно так и должно быть. Но если эта ситуация соответствует *их* "представлениям о...", то почему нужно думать, что она подходит и *нам*? И невозможно не задаться вопросом: сохранились ли еще вообще те наивысшие ценности, которые испокон веков составляли основу нашего духовного бытия, или они уже заменены (без нашего ведома) некими *новыми* ценностями, которые мы не распознаем в качестве ценностей, некой *новой* традицией, которая намного короче длины цифровых обозначений донаций, получаемых в качестве награды нашими домашними "спасителями" со всего света.

Слово "демократия" стало сегодня ведущим понятием времени, знаком идентификации тех, кто считает себя ответственными за функционирование современных тоталитарных обществ. Неоспоримо, что мы после своей предыдущей жизни в диктаторских системах, которые отличались узнаваемостью разрешенных координат перемещения, в последние годы вступили в некую абсолютно новую область, о существовании которой, правда, уже давно ходили слухи: мы вступили в пространство тоталитарного глобального общества, которое, если использовать известные античные понятия, можно описать как абсолютную тиранию олигархии, что в современном общественно-политическом тезаурусе сокращенно, но крайне грациозно называется "демократия".

Именно эта ситуация выразительно подтверждает наш долг и наше право, оформленное некогда Мартином

Хайдеггером, снова и снова в изменившихся обстоятельствах подвергать осмыслению любое понятие. Вероятно, не случайно, что Хайдеггер высказал эту мысль на семинаре о Гераклите (1966), который он проводил вместе с Ойгеном Финком. Мудрый житель Эфеса глубоко понял сущность любого "демократического" правления, и неудивительно, что для последующих поколений он стал "мрачным", "темным". Именно Гераклит был первым мыслителем, давшим практический ответ на вопрос, что может предпринять индивид, который оказался в челюстях "демократии": покинуть общество демократов и под защитой высшего и божественного в храме Артемиды играть с детьми.

Что нам делать сегодня? Существует ли земля обетованная, где мы могли бы укрыться, когда все святые места поруганы или находятся под контролем демократов? Демократия шествует победно, кнутом или пряником устанавливается / насаждается повсеместно (в Сербии ли, в Ираке ли ...). Возможно ли что бы то ни было сказать о демократии, и при этом избежать трансформации критики демократии в ее апологию, которая с величайшим мастерством осуществляется "демократическими институтами"?

Основная масса людей, живущих в нынешнем "демократическом" режиме, как в былые времена диктатуры, существует в своем изолированном малом мире, с той лишь разницей, что теперь у радио и телевизора появился опасный конкурент – компьютер. Может быть, они стали коллективными диссидентами? Но диссидентство – удел немногих, если не единиц, коллективного диссидентства не бывает: если все стали диссидентами, значит, диссидентом не стал никто.

Аристотель, чье отношение к античной демократии было крайне критическим, знал одно: *ὅ*

обществе, которым правит весь народ, не может быть философии, поскольку не существует возможность диалога, а значит, не выполняется условие, согласно которому общество должно основываться на истине, а не на словах (Pol., 1280b).

Если в обществе не существует возможности мыслить по-другому, в нем нет ни Другого, ни Другости: весьма транспарентно (любимейшее слово сербских демократов) своим примером это доказал Сократ.

Жизнь во "внутренней эмиграции" довела до крайних границ невозможность коммуникации. И хотя вольные или невольные общественные "изгои" пытаются что-то сказать, настоящий обмен мнениями исключается. Лишь "уполномоченным" изгоев позволено бормотать избитые истины, и эти, строгим образом контролируемые примитивные разговоры провозглашаются наивысшим выражением свободы и демократии, и в них обезличенные граждане демократического общества, сидя перед малыми экранами, должны найти свое, единственно возможную точку зрения. Любая другая общественная, гражданская позиция, по дефиниции, не является демократической и не имеет права на существование. Возможна только демократия. По известному из недавнего прошлого принципу: не умеешь – научим, не хочешь – заставим.

Существует только один императив, императив над императивами – борьба за демократию. Но в этой борьбе за демократию все одиночные участники должны быть демократами, а все партии – только демократическими. Их атрибут –исходит из априорного решения. Реальное положение вещей при этом не имеет никакого решающего значения, отношение к нему абсолютно произвольно – любая действительность может быть подвергнута симуляции и в каждый новый момент снова сформирована, с тем чтобы оставаться всегда новой, иной, никому неизвестной, а потому не подверженной критике.

Тот, кто о демократах и демократии думает иначе, является врагом – фашистом, шовинистом, националистом, в лучшем случае (?) патриотом. Все ярлыки взяты из прежних времен, но с еще более ярко выраженным упором на негативный знак (что само по себе абсурдно: как можно быть фашистом в большей или меньшей степени?).

Никогда реально не осуществленную идею диктатуры пролетариата в современном обществе воплощает абсолютная диктатура демократии – общая, универсальная и реально тоталитарная. Между старым и новым типом власти нет и не может быть никакой разницы, поскольку их сила и опора – это именно *власть*. Власть, желание власти – космический феномен, и тем самым – фундаментальный феномен человеческого существования. "Демократизация" мира, возможно, ничего бы существенно не изменила, если бы не одно обстоятельство, одно безграничное усовершенствование: техника правления

Лозунг текущего дня в Сербии – "Путь в Европу". Но при этом мало кто спрашивает: какова эта Европа, каковы ее границы и каков смысл ее существования?

В своей знаменитой Венской лекции "**Кризис европейского гуманизма и психология**", прочитанной 7 и 10 мая 1935 года, Эдмунд Гуссерль определил, что *под названием Европа понимается единство духовной жизни, деятельности и созидания со всеми целями, интересами, заботами и усилиями, социальными образованиями, институтами, организациями*. И далее – продолжил: *в духовном смысле Европе со всей очевидностью принадлежат английские доминионы, Соединенные Штаты и т.д., но не эскимосы, или индийские факиры из ярмарочных балаганов, или цыгане, беспрестанно кочующие по Европе*.

По мысли Э. Гуссерля, Родиной духовности Европы была античная Греция VII – VI вв. до н. э., когда рождалось совершенное новое отношение личности к окружающему миру и возникали духовные образования абсолютно нового вида, т.е. совершенно определенная Культура, для описания которой греки использовали выражение *философия*. Именно философия стала прафеноменом духовной Европы, определив новый особый образ жизни, который через любовь к идее, продуцирует идеалы и идеальные нормы жизни. Европейский мир был рожден был рожден из духа разума.

. Из свободного разума на основе представления о единой универсальной философии европейская личность получала возможность этически формировать не только самое себя, но и человеческий мир, политику, социальную экзистенцию.

Но будучи убежденным "*европейцем*" (в истинном смысле этого слова), Э. Гуссерль находился в традициях критического универсального отношения к целому, которое подразумевает всеобщее продумывание эмпирии, ее "проверку" идеальными нормами и создает дух свободной критики, создающей новые бесконечные идеалы. Именно поэтому в упомянутой лекции философ высказал убийственной наблюдение: европейские нации больны; Европа пребывает в кризисе, который выражается к очевидном поражении рационализма. Гуссерль считал, что кризис европейской экзистенции имеет два возможных пути разрешения: *гибель Европы в процессе отчуждения от собственного рационального смысла жизни, распада в нетерпеливости к духовности и падения в варварство или возрождение Европы из духа философии через героизм духа, который, наконец, сможет преодолеть натурализм*. Но при этом мыслитель высказал предостережение: на обоих этих

путях Европу подстерегает огромная опасность – духовная усталость.

Какой путь выбрала Европа в XX веке? Смогла ли она возродиться и возвысится или усталой походкой двинулась "под горку"? К сожалению, история не оставила нам возможности выбрать позитивный ответ. Вторая мировая война и бомбардировки Сербии в конце XX века лишили Европу последнего шанса на положительный исход. Кризис Европы и европейского духа не преодолен, он продолжается: он только замаскирован. Сегодня идея *ratio* подвергается массированным атакам со стороны постмодернистов, но при этом утверждается, что европейская духовность не претерпела перемен, оставаясь все той же, какой была в начале XX века. Никто из апологетов постмодернизма не хочет открыть истину, которая заключается в том, что сейчас под угрозой находится идея ответственности. Тот, кому дозволено все, возвысился над ответственностью. За преступления, совершаемые в целом мире, демократы с армейскими мускулами, не могут предстать перед судом: ведь их усилия были направлены на защиту демократии. Так, любая полемика с логикой силы завершается в просветительском морализаторстве.

Кто из современных апологетов "европеизма" в Сербии говорит о европейском кризисе? Никто. Перед ними поставлены другие задачи: создать образ "земли обетованной", по которой текут молочные реки, а с небес сыпется манна и где добрая старушка Европа с распростертыми объятьями ждет заблудших сербов. Однако основная проблема наших "европеистов" состоит в том, что далеко не всем из них удалось совместить участие в борьбе за демократию и получение добротного образования, а потому многие из них никогда не читали Вольтера. Вот и не понимают они, что места обетованные,

может быть, и существуют, но они ни созданы, ни предусмотрены для нас.

Напротив, любой "спаситель" вам скажет, что вхождение в Европу во много раз увеличит наши возможности перемещения по Европе (для большинства сербов это "преимущество" – пустой звук, поскольку многие из них не имеют средств для покупки хлеба), но никто не объяснит вам, для чего вам вообще нужно перемещаться по Европе и что вы будете делать там, куда вы приедете. Перспективы поездок в Европу, которые должны символизировать собой новую демократию и свободу, призваны создавать атмосферу эйфории, как после приема легких наркотиков, но, к сожалению, не заменяют их, поскольку последние, благодаря все той же *новой* демократии, становятся в Сербии все дешевле и доступнее (гораздо дешевле билетов в любой конец Европы): наркотики всегда *exit*⁶⁵, но не в мир ценностей европейской культуры, а в совсем другой – мир передозировки.

⁶⁵ "ЕХИТ" – название музыкального рок (?) - фестиваля, который после "победы демократии" в Сербии каждый год в начале лета проводится в Новом Саде. Вероятно, принимая молодых сербов за инфантильные и отсталые элементы, организаторы фестиваля приглашают для выступлений давно полысевших и потерявших голос звезд 70-х годов прошлого века, вроде Игги Поппа, которого, правда, до сих пор любит Премьер-министр Сербии В. Коштуница. Однако "просветительская" деятельность организаторов, подпитываемая спонсорами всех мастей, развивается и в другом направлении: от марихуаны через экстази молодые фанаты "рока" быстро добираются до "небесных сфер" героина и кокаина, преодолевают собственную "отсталость" и достигают уровня передовой европейской Голландии.

Если принять во внимание Европу как географическое понятие, то "путь в Европу" представляется полной бессмыслицей: с географической точки зрения Сербия всегда была в Европе. Но наше новое демократическое общество со дня своего основания (2000 год) живет, мучимое проблемой: а в Европе ли Сербия? В Греции или Польше, в Венгрии или Румынии никому не придет в голову задумываться над вопросом: находится ли его страна в Европе. Почему же этот вопрос, это сомнение возникает в Сербии? Очевидно, речь идет совсем не о географии, а о чем-то другом: нам упорно внедряется в сознание ощущение некоего различия, мысль о существовании некоего мира, которому мы не принадлежим, но в который нам обязательно нужно попасть, чтобы не остаться существами второго сорта.

Сторонники "срочного переселения", описывая "европейские" преимущества, выделяют власть закона, демократию, экономическое благосостояние и справедливость. В этой картине, разумеется, нет места дешевым наркотикам, дешевым продуктам питания на основе генетически модифицированного сырья, однополым бракам, строжайшему визовому режиму, который введен для граждан Сербии.

Наши "европеисты" не понимают (или делают вид, что не понимают), что европейская экономика имеет свои стандарты, выстроенные на основе ей отвечающих критериев, которые существуют ради нее, а не каких-то иных интересов. Европейский рынок – это дилижанс, где "свободных мест нет", да даже если бы они и были, - что может предложить Европе Сербия после 10 лет экономических санкций и 77 дней бомбардировки, находясь в тисках бесконечно длящейся "транзиции" в никуда?.. Экологически чистую малину? Возможно. Но на условиях, которые нам продиктует добрая старушка

Европа, и совсем не обязательно, что эти условия будут для нас приемлемы. У нас есть одна возможность, и Европа совершенно справедливо ожидает, что мы ее примем: Сербия должна стать рынком, на котором реализуются товарные излишки, на который вывозится устаревший и второразрядный товар, нередко с критическим сроком реализации, рынком, который должен именно так спасти усталую европейскую промышленно-экономическую систему, неизбежно сползающую в период кризиса и рецессии. Что же при этом случится с экономикой Сербии, которая не может быть конкурентоспособной даже откровенному *sekond hand*-у, справедливую Европу не интересует ни в малой степени.

Вхождение в любое общество, в любой другой мир подразумевает и принятие социально-культурных правил и форм поведения, принятых в том обществе. Совершенно ясно, что вхождение в Европу предполагает принятие (хотя бы частично) европейских систем ценностей и изменение своей собственной. Однако в этой связи возникает справедливый вопрос: а способна ли Европа поступиться (хотя бы частично) своими ценностями во имя принятия (хотя бы частично) наших? Есть ли у этой Европы интерес к нам? Ответ может быть только один: нет.

В то же время мы высоко ценим культурные достижения Европы: мы знаем итальянское и испанское, голландское и немецкое, английское и французское искусство; но у нас есть законное право ожидать, что в Европе оценят произведения нашего искусства и положительно ответят на наш призыв к культурному диалогу: шедевры монастыря Грачаница ни в чем не уступают красоте Сиены или Равенны.

Однако Европа не только не проявляет интереса, она спокойно смотрит, даже молчаливо поддерживает уничтожение нашего культурного наследия. Почему? Может быть, потому, что не способна зафиксировать эти ценности в своем сознании, или потому, что не хочет их фиксировать. Нам должно быть раз и навсегда ясно: культура и искусство православной Европы не имеет для протестантско-католической Европы никакого значения, и это не какой-то злой умысел: видится не то, что видимо объективно, а то, что мы можем видеть, в силу наших природных или приобретенных возможностей. Протестантско-католическая Европа не обучена нас видеть.

Не нужно быть специалистом в области истории искусств, достаточно открыть любую историю западного искусства, чтобы увидеть, что в большинстве из них искусство православной части Европы даже не упоминается, не то что детально анализируется. Взять, к примеру, книгу известного и славного историка искусств Э.Х. Гомбриха, о котором сербская печать писала как об одном из самых значительных художественных критиков XX столетия, под названием "Искусство и его история". На тысячи страниц текста нет ни одного абзаца, посвященного культуре православной Европы. Как оценить этот труд? – Как культурный скандал, как геноцид, как преступление перед иной культурой! Древние греки прекрасно понимали, почему за развращение молодежи и создание ложной картины мира полагалась смертная казнь. Преступление в сфере духовного бытия любого народа (которое может иметь облик и безобидных реформ) гораздо страшнее любого преступления, ставящего под угрозу физическое существование. Но литература, подобная упомянутому труду Гомбриха, формирует европейское сознание о нас.

Этот процесс длится не день, не год, не десятилетие: он создавался в течение целой истории и его нельзя изменить в одночасье единым росчерком пера. У кого в мире вызывает интерес сербская литература или сербское искусство? Является ли Сербия с ее монастырями и храмами, фресками и иконами Меккой для европейских специалистов по средневековой культуре? Увы. На мировой карте культуры мы стали белым пятном, и в этой ситуации едва ли нас может утешить мысль, что целая Европа на протяжении раннего средневековья была для философии, процветавшей в Афинах, Константинополе и Дамаске, таким же белым пятном.

Чтобы кто-то мог быть унижен, необходимо, чтобы он согласился с унижением как способом своего существования; только в этом случае возможна капитуляция одной культуры под натиском другой, претендующей на исключительность. Есть ли у Сербии ответ на давление европейского культурного империализма, на агрессивное проникновение протестантско-католических ценностей, которые захватывают умы и души с помощью коррумпированных средств массовой информации?

На наших глазах развивается охватывающее все сферы жизни государства и общества действие: под лозунгом "вхождения в Европу" совершается перекраивание всего общества – его сознания и институтов. Особую тревогу в этом процессе вызывает тот факт, что никто в обществе и государстве не обладает ясными представлениями о последствиях начатых реформ и о том, куда приведут нас эти общественно-государственные перемены, источник которых находится в "неизвестных" нам центрах мировой мощи (их существование – секрет Полишинеля: они есть, и они защищают свои и только свои интересы; не случайно, что

Америка может иметь в Косово свои стратегические интересы, а Сербия – не может!). В этой связи мы не можем закрывать глаза на тревожно низкий интеллектуальный и духовный уровень тех, кто "ответственно" проводит реформы среднего и высшего образования и всей духовной сферы сербского народа с позиций неких "открытых", "свободных" или "альтернативных" университетов.

Речь идет о некоем особом виде демократии, невероятно сложном (до такой степени, что его пропагандисты для того, чтобы иметь ответы на все вопросы в целях формирования у "паствы" окончательного убеждения и веры в то, во что самих пропагандистов "убедили" стипендии и гранты, должны и сами обучаться на специальных курсах в прилично недемократических условиях (по крайней мере, плюрализм мнений на таких курсах не предусмотрен)). Дорога к легкой жизни нелегка, так же как и путь до однозначного неоднозначен, - вот почему "вожаков" надо готовить особым образом в специальных школах, на семинарах, кружках, где отобранные молодые зомби изучают демократию, толеранцию, социализацию полов и проходят начальную подготовку по обструктивной ненасильственной борьбе. Эта "образовательная система" очень быстро получает облик общественного института. Недовольные отсутствием демократических свобод сыновья и дочери бывших генералов и партийных бонз из коммунистической верхушки, примкнувшие к ним вечно голодные, но жаждущие хлеба и зрелищ вечные студенты и другие разночинные поборники новых "идей" стремительным строевым шагом вошли в структуры неправительственных организаций, которые разрастаются быстрее облученных грибов, при этом настойчиво требуя

создания питательной среды для своего существования⁶⁶. Чем же занимаются неправительственные организации в Сербии? Почему они так необходимы *новой* демократии? И кто утверждает, что они необходимы (кроме функционеров этих самых организаций: их позиция совершенно ясна – деньги надо отрабатывать)? Функция неправительственных организаций в государстве вполне открыта: чем меньше какое-то правительство способно управлять и организовывать, тем в больше мере оно вынуждено передавать/ делегировать свои обязанности тем, кто находится вне этого правительства и при этом осуществляет волю других (чужих) правительств. Таким образом в общество начинают агрессивно проникать идеи *новой* демократии, переполненной ложно понимаемой толеранцией, плюрализмом, тождественным релятивизму, размыванию веками устоявшейся системы ценностей,

⁶⁶ В июне 2002 года Госдепартамент США прекратил финансирование неправительственных организаций Сербии, считая, по всей видимости, что задачи, поставленные перед ними, успешно выполнены. Однако Правительство Сербии, возглавляемое в тот момент З. Джинджичем, в полной мере взяло на себя дальнейшее финансирование неправительственных организаций, совершенно справедливо видя в них своих основных идеологических сторонников и защитников; в то же время из государственного бюджета была исключена позиция по финансированию Сербской Академии Наук и Искусств (САНУ), основанной в 40-х годах XIX века. К этому же периоду относится "терминологический казус" новой демократии: Министерство науки и образования Сербии запретило использование в официальных документах термина "сербский язык" для обозначения родного языка сербов, введя вместо него выражение "язык коммуникации", при этом родные языки национальных меньшинств, проживающих на территории Сербии, сохранили свои прежние названия.

конфликтами интересов, бесконечной безответственностью.

Все это могло бы быть немного грустным, могло бы показаться легким недоразумением, "отрыжкой" переходного периода, если бы не гротескность самой ситуации; никто не может ответить на вопрос: кто дал право так называемым "молодым" "демократам" и "реформаторам" что бы то ни было реформировать и днями и ночами, используя все средства массовой информации, внедрять в наше сознание мысль, что именно они являются единственной альтернативой (?!) и именно они приведут нас в рай (они-то сами уже давно пребывают в Эльдorado). Этот феномен "самопризыва", "добровольной пожертвованности" горстки людей с крайне узким горизонтом видения – нечто совершенно новое, свойственное новейшей истории и неизвестное ранним эпохам. Даже и в том случае, когда становится очевидной их полная неспособность к позитивной решениям или даже криминальный характер их деятельности, из рядов "реформаторов" раздаются голоса: мы жертвуем всем, в том числе и собственной репутацией, из-за вас, мы не уйдем никуда, пока вы существуете!

Преувеличенная "забота" о высшем образовании, которую в последнее время демонстрируют некоторые представители государства, призывая к реформе университетов, и поддерживающие их в этом самые горластые и убедительно самые неспособные представители университетской среды с минорными научными биографиями и хорошо отмытым партийным прошлым, невольно вызывает в памяти мысль, высказанную одним из самых выдающихся немецких философов, Карлом Ясперсом в работе "**Die Idee der Universität**" (1947): *государство, не способное вынести правду вследствие того, что держится на преступных принципах и*

*преступной действительности и вследствие этого вынужденное поддерживать их тайно, не может и желать правды. Оно - противник университетов, но в то же время скрывает это таким образом, что под видом прогрессивного реформирования постепенно уничтожает их*⁶⁷.

Сегодня всюду говорится о какой-то "трансформации" университета, но эта идея должна вызвать у нас глубокое беспокойство. Если сформулировать ее более точно, речь идет об осмысленном и системном уничтожении университета, ставится под вопрос его основные идеи, на которых он существует со времен своего возникновения в XII веке. К несчастью, все эти попытки перемен совершаются в то время, когда в мире созрело сознание того, что идея планетарной культуры может быть реализована в форме усредненных знаний, доступных при посредстве Интернета, закодированных в системе одного языка-посредника, в качестве которого "выбран" (кем и когда?) английский язык. Английский язык – один среди многих и равный среди равных, он является языком культуры наряду с любым другим языком мира. Непродуманная глобализация английского языка не может считаться разумным проявлением культурной политики. Но вот уже несколько десятилетий государствам "переходного периода", и в частности Сербии, английский язык преподносится как единственная возможность "войти в сообщество народов" (словно вся Европа думает, говорит и пишет исключительно на английском языке); только с этой позиции можно понять, почему "реформу" образования в Сербии проводят, люди, стыдящиеся своего родного языка, и наводнившие "реформаторские" тексты (на языке их коммуникации) выражениями типа *департаменты*,

⁶⁷ Цит. по: Jaspers, K.: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 153

куррикулумы, инкубаторы, очевидно, не зная сербских эквивалентов или, напротив, понимая, что их идеи, выраженные на сербском языке, были бы просто бессмысленны.

Последние несколько лет в Сербии только и разговоров о так называемой Болонской декларации. Внезапно ее самыми громкоголосыми защитниками стали те люди, о которых никто никогда не слышал, но которые в силу стечения обстоятельств (главным образом "партийно-политического" характера) оказались на местах, к которым в обычное (не "переходное") время они не могли бы даже приблизиться. Но возникает вполне справедливый вопрос: а читал ли вообще кто-нибудь из сторонников упомянутой Декларации ее текст? И почему каким-то странным образом замалчиваются действия университетов в Кембридже, Оксфорде, Сорбонне, Фрайбурге, Кельне или Болонье по вопросу реформы образования в свете Декларации?

Каждому должно быть ясно одно: Болонская декларация, подписанная министрами европейских государств, а не учеными и представителями университетов, т.е. представителями политической, а не духовной и интеллектуальной элиты Европы, носит исключительно социально-политический и экономический характер. Ее суть, связанная с процессом создания открытого образовательного пространства в Европе,

сводится к четырем очевидным положениям:

1. введение двух уровней высшего образования, например, "бакалавр" и "магистр", которые, согласно идее Декларации, не являются академическими, т.е. научными степенями.

2. накопительная система начисления зачетных баллов ("кредитных пунктов"), так называемая European Credit Transfer System (ECTS).

3. университетский диплом любой страны-участницы Болонского процесса должен к 2010 году признаваться во всех других странах, подписавших декларацию.

4. свободная миграция трудовых ресурсов, равенство прав граждан разных стран при приеме на работу.

В этой связи необходимо поставить основной вопрос: что подразумевается составителями Болонской декларации под понятием *университет*?

Распространяются ли положения Болонской декларации на деятельность *университета*, как образовательного института, имеющего многовековую культурную традицию, или для ее применения университет должен изменить свою сущность? Совсем кратко можно ответить: нет. Болонская декларация принималась не ради уничтожения самой идеи университета, "возраст" которой равен возрасту университета в Болонье, и не для фундаментальной перестройки ее структуры. Болонская декларация принята с целью развития высшего образования, получаемого в высших учебных заведениях Европы, и его унификации для того, чтобы образованные "новые пролетарии" быстрее и проще могли отыскивать или менять рабочие места.

Само выражение университет на первых порах означало центр образования, ассоциацию, цех или, говоря современным языком, профессиональный союз, который защищает интересы определенной категории людей. Болонья и Париж были двумя моделями, по примеру которых создавались другие университеты. Болонья представляла собой *universitas scholarum*, т.е. студенческое

содружество, получившее от Фридриха I Барбароссы особые привилегии. Париж стал *universitas magistrorum ut scholarum* - ассоциацией, которая объединяла и наставников, и студентов. Важно отметить, что средневековые европейские университеты воспитывали духовную аристократию, при этом социальное происхождение студента не имело решающего значения: *"духовная аристократия не является аристократией социальной. Каждый, кто был рожден для изучения наук, должен был найти путь к образованию. Эта аристократия – независимая от собственного происхождения – встречается и у наследного дворянина, и у ремесленника, у богатых и у бедных, но везде крайне редко. Она может быть только меньшинством."*⁶⁸

Что же касается самого образования, которое является трехуровневым еще со времен античности, исходя из Аристотелевского разделения знания на поэтическое, практическое и теоретическое, необходимо иметь в виду, что и сегодня существует градация образования после завершения средней школы: существует университет и наряду с ним разнообразные высшие учебные заведения, готовящие специалистов для определенной сферы деятельности. И если для специального высшего учебного заведения вполне оправдано приглашение в качестве преподавателей специалистов-практиков и тяготение студентов к реализации знаний в прикладной деятельности, то для университета характерно сочетание в практике преподавателя и педагогической, и научной деятельности, а для студента – желание проявить себя на теоретическом поприще. Вот почему перед университетом стоит более высокая цель, более ответственная и более тяжелая.

⁶⁸ Jaspers, K. *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 150

В Сербии уже долгое время прослеживается глубоко ошибочная тенденция объединять под кровом университета все высшие учебные заведения как его составные части. Это последствие непонимания самой природы университета. Все это обязывает нас выработать точное понимание того, что такое университет. Университет – это место, где даются фундаментальные знания в области точных, естественнонаучных и гуманитарных дисциплин, в которых жизненно заинтересовано государство, поскольку именно здесь формируются наиболее образованные кадры, составляющие его стратегический духовный и научный потенциал.

Никто, кто бы получил диплом о высшем образовании третьеразрядного университета, не мог бы стать президентом США; подразумевается, что для того, чтобы занять подобную должность, надо иметь документ об окончании одного из самых престижных университетов, подобно Йелло, Гарварду или Итону. И это неписаное правило политического эстеблишмента. Подобные "правила" действуют и в Японии, поэтому становится ясной причина увеличивающегося числа самоубийств среди молодых людей после провала на вступительных экзаменах в университеты. Результат приемных экзаменов в японские университеты в огромной мере определяет всю дальнейшую жизнь молодых людей. Не существует немотивированного перехода на более высокий социальный уровень. Только лишь там, где возможно все, все неважно, и качество диплома, под которым понимается качество знаний также неважно. В нормальном мире еще как важно, не только где, но и у кого учился или писал диссертацию некий гражданин с высшим образованием.

Университет – это престижная школа, куда может поступить и где может учиться далеко не каждый. Такова ситуация в нормальных странах. Там университет заканчивают те, кто в него поступил, и не потому, что поступили, а потому, что они способны были его закончить. Разумеется, что желание учиться в высшей школе есть у многих, по каким причинам оно возникает – это другой вопрос, и не всегда оно совпадает с волевыми и интеллектуальными возможностями человека, разумеется, что и цели обучения у разных студентов разные: кому-то нужен диплом как некий документ, а кому-то, кроме документа, нужны еще и знания. Вот почему необходимы учебные заведения различных уровней – аккредитованные государственные и частные специализированные школы, колледжи, народные университеты, которые предоставляли бы возможность учиться и получать знания достаточно высокого уровня, подтвержденные соответствующим дипломом. Количество таких учебных заведений должно определяться ситуационными, тактическими, интересами и потребностями общества.

Но в системе образования университет должен занимать совсем особое место – поскольку там готовится духовная элита общества. Речь идет именно о духовной элите, а не о финансовой. Вот почему на страже интересов университета должно стоять государство и общество и их стратегические интересы, связанные с сохранением духовного, политического и экономического места страны в мировом культурно-историческом процессе. Разумеется, университет может быть частным, однако для того, чтобы частный университет стал *alma mater* духовной элиты общества, должны пройти не годы и десятилетия, а века, ибо университет становится университетом не столько от количества вложенных в него денег, сколько от вложенных

в него духовных сил, творческого огня, которые и формируют его духовную традицию. Опыт Сербии показывает, что частные высшие учебные заведения, даже если они и называются университетами, функционируют по принципу "деньги" – "товар": плата за обучение гарантирует получение проходных оценок в течение всего срока обучения и выдачу диплома. Капитализм есть капитализм. Но, к сожалению, в этих отношениях не осталось места принципу "прайсверт".

Однако в Сербии Болонская декларация была понята официальными реформаторами высшей школы совершенно ошибочно и некритично. Она стала в их руках "руководством к действию", практически ломом, призванным окончательно сломать систему высшего образования в Сербии.

Традиции реформирования образования в Сербии никогда не были "добрыми". Еще в середине семидесятых годов XX века под руководством специалиста в области социологии села С. Шувара была предпринята попытка реформирования старой "буржуазной" системы образования в Югославии, основой которой было разделение на реальное и классическое образование. Результатом реформы было формальное уничтожение гимназического образования, а по существу – был уничтожен гуманистический дух образования. Два года назад на образование в Сербии обрушилась новая напасть: безальтернативный "финский проект" реформирования учебных заведений, готовящих школьных учителей. Насколько мне известно, исторически центрами развития педагогических систем в Европе были Германия и Франция. Честь и хвала Финляндии, но наука и образование в Сербии имеют более длительную историю, чем самостоятельное финское государство...

Время идет вперед, и система образования, сколь консервативной ни была бы эта общественная сфера, требует реформирования. Это ясно всей трезвомыслящей научной интеллигенции. К сожалению, эта трезвомыслящая группа весьма немногочисленна. Среди одиноких голосов, ратующих за настоящие реформы образования, назовем голос профессора Данилы Басты, который, остро чувствуя потребности сегодняшнего дня, перевел выдающуюся работу Карла Ясперса, о которой уже шла речь выше, "*Идея университета*", написанную в далеком, казалось бы, 1947 году. В послесловии к переводу Д. Баста пишет: "За перевод "*Идеи университета*" Ясперса я взялся преднамеренно, исходя из глубочайшей необходимости. Я имел в виду все то, что как раз происходит с объявленной реформой высшего образования и университетов в нашей стране. А то, что происходит, совсем не ободряет. Если судить по тем сведениям, которые против воли тех, кто готовит законодательные решения о высшем образовании (...), недавно стали достоянием университетской и более широкой общественности, существуют серьезные причины для крайней обеспокоенности и волнения. (...) Должно / необходимо открыто сказать: наши университеты в сильной степени больны – до той меры, что под угрозой находится само их существование. Их реформа – безотлагательный императив"⁶⁹.

Почему высшее образование в Сербии находится в тяжелом состоянии? Главная, острая и самая болезненная проблема всей системы образования, и высшего образования в частности, заключается в отсутствии государственной стратегии образования и документов (пускай декларативных), которые давали бы

⁶⁹Jaspers, K. *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003. str. 181-182.

представление о роли образования в обществе, целях, задаче, путях развития образования.

Прямым следствием отсутствия государственной политики в области образования является финансирование сферы образования по остаточному принципу, обесценивание (в прямом смысле) труда в сфере образования и создание ситуации, когда учителя и преподаватели и в школах, и в университетах оказываются на грани существования. Все помнят насмешки и издевательские оценки бывшего министра образования Г. Кнежевича в адрес учителей, объявивших забастовку и в отчаянии требовавших повышения заработной платы на 8 (!) процентов. Столь же невеселая картина наблюдается и в университетах: финансовое положение преподавателей одного уровня неоправданно неравноправно и зависит, главным образом, от того, на каком факультете работает преподаватель. Это привело к тому, что для того, чтобы прокормить семью, преподаватель университета должен работать на нескольких факультетах, которые подчас находятся в разных концах страны. О каком качестве преподавания может идти речь, если преподаватель половину жизни проводит в поездах и автобусах, а не в библиотеке? Другой стороной этой же проблемы стала ситуация, справедливо вызвавшая шквал нареканий и обвинений со стороны общественности и связанная с продажей преподавателями собственных учебников (подчас покупка учебника была едва ли не решающим условием сдачи студентом экзамена). Все это приводит к тому, что часть преподавателей университета живет на зарплату, а другая – на "совокупные доходы" (где зарплата составляет 10-20%).

Вследствие неопределенности основных отношений в университетах положение преподавателя в профессиональном смысле постоянно остается неясным:

Министерство образования едва ли не каждый учебный год меняет критерии, по которым определяется рейтинг преподавателя и тем самым возможности его карьерного роста (в одном случае учитываются научные монографии, в другом – учебники, приоритетным считается то участие в отечественных научных конференциях, то в международных, иногда в "зачет" идут полноценные статьи, иногда – тезисы...).

Особого разговора заслуживает непродуманная система участия преподавателей университетов в научных проектах Министерства науки, чья деятельность, особенно в части научных проектов в общественных и гуманитарных сферах граничит со скандалом. Неоднократно уже раздавались "голоса", высказывающие "просвещенные" мнения, по которым занятие научной деятельностью не должно входить в круг обязанностей преподавателя университета. За ним должна закрепиться роль "рассказчика" или "чтеца" университетских учебников, написанных профессорами западных университетов. Или: чего, например, стоит решение Министерства науки, согласно которому все научные проекты должны получать оценку независимых экспертов из Евросоюза! В 2003 году научный проект исторического факультета университета в Новом Саде, среди разработчиков которого были 3 академика САНУ и который был посвящен исследованию Первого сербского восстания (1804 -1812), не был принят Министерством, поскольку независимые эксперты из Болоньи оценили его как "националистический", "шовинистический" и "противоречащий европейскому гуманистическому духу". Нужны ли здесь комментарии... Если наша наука не может получить эпохальных результатов в астрономии, поскольку Сербия располагает только одним телескопом, который она получила в 1918 году после Первой мировой

войны от Австрии в качестве компенсации за ущерб, это не должно ставить под вопрос возможность исследовательской работы в других научных сферах.

Вопросы планирования подготовки кадров с высшим образованием на протяжении многих лет остаются слабым местом. Знает ли сегодня кто-нибудь в Сербии, для чего и зачем готовятся специалисты с университетскими дипломами? Ответ чиновников от образования прост: потребность в специалистах определяет рынок труда. Но как в этом случае можно объяснить, почему на юридический факультет университета в Новом Саде несколько последних лет подряд на первый курс принимали 800 и более студентов? Что означает эта цифра? Потребность стагнирующей Сербии в дипломированных юристах? Отсроченное решение проблемы безработицы среди молодежи? Циничную возможность повысить преподавателям факультета заработную плату за счет того, что половина студентов принята на платной основе?

Стоит, наконец, сказать и об организации учебного процесса в высших учебных заведениях. Нельзя больше закрывать глаза на неоправдывающую себя систему контроля знаний с бессмысленным количеством промежуточных экзаменационных сроков во время учебных семестров, с возможностью перехода на старший курс без сдачи экзаменов по 2-3 дисциплинам, изучавшимся на предыдущем курсе. Накапливающиеся "перенесенные" экзамены, в конце концов, "блокируют" обучение, и студенты вынуждены терять год или два, чтобы расчистить академические задолженности, а это в свою очередь, приводит к катастрофической продолжительности обучения на факультетах университетов (до 10 лет, например, на медицинском).

Однако обоснованная тревога за современное состояние высшего образования в Сербии не должна ставить целью скоропалительное решение проблем, накапливавшихся годами. Но в Сербии реформами образования занимаются "горячие" головы. В августе 2005 года был принят очередной "Закон о высшем образовании", который абсолютно осознанно во имя демократии и приведения системы высшего образования Сербии в соответствие с европейской системой, ведет высшее образование к полнейшей деградации.

Для наших реформаторов "болонскому" процессу альтернативы нет. Никому из них не пришло в голову изучить процессы реформ, вызванные формированием единого европейского образовательного пространства, в ведущих европейских странах и задаться вопросами, волнующими европейское образование.

Уже сейчас понятно, что поставленная в Болоньи цель - создать единое образовательное пространство до 2010 года, не может быть решена. Известно, что страны-инициаторы подписания Декларации, какими бы активными участниками процесса европейской интеграции в области образования они ни являлись, с большой осторожностью подходят к реформированию своих систем высшего образования, всеми силами стремясь сохранить свои национальные образовательные традиции. Так, например, в Германии в Закон об образовании были внесены лишь поправки, которые закрепили минимум необходимых требований для реализации Болонской декларации, придав им статус дополняющих национальную образовательную систему. Тем самым вузам Германии было предоставлено право выбора подготовки студентов как по классическому, так и по болонскому варианту подготовки бакалавров и магистров. Что же касается сроков введения унификации

европейских дипломов, то в Германии они не определены даже предварительно. Для Италии, помимо сохранения национальных традиций в образовании, важнейшим вопросом является разработка мер, благодаря которым дипломированные выпускники не спешили бы воспользоваться болонским правом на "свободную миграцию" и остались бы на родине. Нам крайне важно понять, что европейские страны, понимая необходимость обучения специалистов по болонской системе, никогда не откажутся от подготовки национальной элиты для "внутреннего пользования" в своих престижных университетах на основе своих национальных моделей образования, поскольку решение этой задачи обеспечивает сферу стратегических интересов этих стран и их национальную безопасность.

Однако ни один из подобных вопросов, похоже, не заботит сербских "болонистов". Самое важное для них – чтобы студент "накопил" 180 кредитов и отправился в белый свет искать счастья. Реализация Закона приведет только к одному. Развитые европейские страны, ощущая потребность в дешевой рабочей силе, "готовят" рабочие места для квалифицированных специалистов – выходцев, главным образом, из стран "переходного периода", жаждущих вырваться из жизненных тягот, способных, а главное, готовых выполнять работу на условиях, неприемлемых для их западных коллег. В Министерстве образования предполагают, очевидно, что дипломированному специалисту в Сербии делать будет нечего – никто больше не заботится на деле о создании новых рабочих мест и поддержке "среднего класса", по той простой причине, что "средний класс" в Сербии больше не существует. Наша система высшего образования не была на первом месте в Европе, но не была и на последнем, и его всегда отличало качество (особенно когда речь шла о

технических и естественнонаучных факультетах университетов). Поэтому студент из Сербии еще некоторое время сможет получать качественное образование в силу инерции системы, а затем "заботами" родного Министерства получит "редуцированный" диплом об образовании, который закроет для него в Европе все пути для профессионального роста и возможности занять достойное место в "демократическом европейском обществе".

Что же касается подготовки национальной элиты, то такая цель реформаторами образования и не ставится.

Усилиями "реформаторов" университет перестает быть и быть центром науки, да и вообще – наука и ее развитие, по мнению сегодняшних руководителей Сербии, слишком обременительная ноша для скромного бюджета страны "переходного периода".

Трагедия нашего времени состоит в проникновении дилетантизма во все сферы жизни. Наши реформаторы, подобно злополучному сапожнику, решили стать пирожниками. Но, как говорят французы, только очень искусный повар может приготовить настоящий соус. Реформа высшего образования, проводимая в Сербии, состряпана из псевдодемократии, желания сбежать в Европу и поверхностно прочитанной Болонской декларации. Этот соус "болоньез" горчит и попахивает преступной безответственностью.

И в этой связи остается только перефразировать слова апостола Павла из Послания к Колоссянам (2.8): "Смотрите, братья, чтобы кто не увлек вас демократией, болонизацией и пустым обольщением"...

(Прев. Т.А. Горелова)

UNIVERSITATEA ȘI IMPERIALISMUL CULTURAL EUROPEAN sau "POVEȘTILE DIN PĂDUREA BOLOGNEZĂ"

Rezumat: În prima parte a lucrării autorul evidențiază patru noțiuni care desenează Europa: noțiunea geografică, geopolitică, economică și spirituală. Dacă pe plan geografic Serbia se află în Europa, ea este departe pe plan economic și nu mai puțin pe plan spiritual, având în vedere că aparține cercului cultural ortodox care diferă esențial de Europa unită, germinată din aspectul catolico-protestant asupra lumii. În pofida manifestărilor de neînțelegere a Apusului pentru valorile culturale ale tradiției ortodoxe, Uzelac încearcă să găsească legăturile dintre Serbia și Europa și consideră că ele se pot realiza pe plan spiritual. Unul din momentele de reunire este și ideea despre cunoștințele care se oglindează în teoria despre învățământ și universitate ca cea mai superioară formă a acestuia; urmările sunt analiza consecințelor nemijlocite ale Declarației bologneze asupra schimbărilor în învățământul înalt, ceea ce este și tema doua a lucrării. Autorul evidențiază că Declarația amintită a fost acceptată de miniștrii țărilor europene și nu de rectorii universităților distinse europene; cu alte cuvinte Declarația a fost adoptată de reprezentanții elitei politice și nu celei spirituale cu scopul să ofere o circulare mai ușoară a brațelor tehnice de muncă în Europa economic unită. Ideea despre universitate, născută la Bologna și Paris în secolul al XII-lea, nu este contestată; și pe mai departe rămâne diferența dintre universitatea care oferă cunoștințe fundamentale și umaniste și diferite școli înalte specializate – facultăți, care instruiesc studenții pentru anumite specialități. În acest context universitatea și pe mai departe rămâne locul de creare a elitei spirituale care în timpul din fața noastră (ca și până acum) v-a fi regrutată pentru păstrarea și protecția celor mai superioare interese ale fiecărei țări și valorilor ei culturale. Țara care neglijează Universitatea nu are șanse mari de supraviețuire și v-a deveni un spațiu pentru extinderea influențelor culturale străine; aceasta înseamnă că intrăm în epoca conflictelor dintre modelele culturale diferite pătrunse de incompatibilitate, netoleranță și exclusivitate.

Cuvinte – cheie: universitatea, Europa, cultura, Declarația bologneză.

Suntem martorii ai unei acțiuni atotcuprinzătoare: sub deviza "intrarea în Europa" se realizează "reîmpachetarea" întregii noastre societăți – a conștiinței și instituțiilor ei. Aceea ce îngrijorează aparte este faptul că nimeni nu are o imagine clară despre urmările reformelor începute și unde ne vor duce

scimbările stimulate de schimbări, precum nivelul intelectual și spiritual îngrijorător al celor care le "chibzuiesc" și realizează. Un loc aparte în toate acestea îl are transformarea universității⁷⁰, deoarece ce este vorba despre ceva ce ne îngrijorează mult; trebuie spus clar: universitatea se distruge chibzuit și sistematic punându-se întrebarea asupra ideii esențiale pe care se sprijinește din secolul al XII-lea. Ca nefericirea să fie mai mare, toate acestea se întâmplă în momentul când în lume s-a maturizat ideea că cultura planetară se poate realiza prin echilibrarea cunoștințelor accesibile prin internet, printr-un limbaj unidimensional, în momentul când este clar că viitorul culturii de pe această planetă se sprijinește pe realizările netraduse numai într-o limbă; de parcă din povestea despre insuccesul constructorilor turnului Babilonului nu am tras nici o morală? Limba cuceritorilor vestului sălbatic este frumoasă pentru turiști și indivizi pragmatici, însă ea nu este limba contemplației, iar practica de până acum atestă că nu este nici limba culturii.⁷¹

⁷⁰ O "grijă" exagerată o pronunță în ultimul timp unii reprezentanți ai țării care pretind reforma universității, cei mai guralivi fiind cele mai incapabile cadre ale universității, ceea ce invincibil reamintește la atitudinea unui din cei mai mari filosofi germani, Karl Jaspers: "Țara care nu poate să suporte adevărul deoarece se sprijinește pe principiile și realitățile care sunt de proveniență criminală, și pe care le respectă pe sub ascuns, nu poate dorii adevărul. Ea este adversarul universității dar totodată ascunde această rivalitate în așa fel că o devastează sub forma promovării" (Jaspers, K.: *Ideja unizerziteta*, Plato, Beograd 2003, 153).

⁷¹ Nouă ni se impune limba engleză ca unica alternativă pentru "intrarea între alte popoare" (de parcă Europa întregă gândește și scrie numai în această limbă): intenționat se scapă din vedere că limba engleză nu este limba maternă a germanilor, francezilor, italienilor, spaniolilor, rușilor sau a olandezilor, și se uită că literatura țărilor cu limba engleză de comunicare de mult nu mai are

La noi totul ajunge cu întârziere de câteva decenii, mai ales când este vorba de noutățile din lumea artelor și tehnologiei; însă acum, când este vorba de problemele spiritului, fiecare întârziere poate fi fatală și nefastă asupra existenței poporului nostru. S-a început smulgerea din rădăcini a totului care ne-ar fi putut întreține în timpul de viitor. De parcă un număr de oameni din țara aceasta sunt programați să facă totul ca să dispărem.

Despre ce anume este vorba?

Se gesticulează în fața ochilor noștri cu două bețișoare fermecate: unul este *Drumul în Europa* iar celălalt *Declarația bologneză*.

1. *Drumul în Europa*

Ce este Europa? Noțiunea are cel puțin patru semnificații; dacă excludem dimensiunea mitică (care nu este neglijabilă), putem diferența Europa ca noțiune (a) geografică, (b) geopolitică, (c) economică și (d) spirituală. Dacă avem în vedere Europa ca noțiune geografică, "drumul în Europa" apare ca absurditate; din aspectul geografic Serbia este dintotdeauna în Europa. Nimănui din Grecia și Polonia, din Ungaria s-au România nu-i va trece prin cap să se întrebe dar țara în care trăiește aparține Europei; și totuși, se pune întrebarea: *este oare Serbia în Europa?* De unde această îndoială în Serbia? Evident, este vorba cu totul de altceva: este prezentă senzația despre unele diferențe, senzația despre aceea că ea

rolul de frunte în lume. Numai așa este posibil ca *reforma* în învățământ să o realizeze aceia cărora le este rușine de limba maternă și a căror lucrări necuvântătoare sunt pline de expresii cum ar fi departamentele, curriculumele, incubatoarele, deoarece nu cunosc echivalența sârbească a acestor expresii sau sunt conștienți că ceea ce vorbesc în limba sârbă nu ar fi numai fără sens și trivial ci și *logic neacceptabil*.

este o lume căreia nu aparținem și în care, pe cât se pare, trebuie să intrăm deoarece în caz contrar vom rămâne ființe de valoare minoră.

Când Europa este descrisă de protectorii "migrației urgente", ei evidențiază că este vorba de guvernământul legilor, al democrației, al bunăstării economice și al justiției.

Acestea diferă într-o măsură de Europa pe care istoria a descris-o temeinic. Fiecare individ cât de cât instruit știe că sub noțiunea *Europa* se subînțelege spațiul format în timpul și după domnia lui Carol cel Mare (secolul al IX-lea); este vorba de Europa germano-romană, protestant-catolică (despre a cărei spirit economic a scris Veber și care s-a verificat prin conflictele catolicilor și protestanților în Olanda, instaurarea incvizității, prin indexul cărților interzise, prin descoperirea ghiliotinei și rezolvarea problemei numărului mari de cadavre din lagărele de concentrare în timpul celui de al II-lea război mondial). Despre aceste popoare mărturisesc și știrile din trecutul lor îndepărtat; așa de exemplu, Tacit în opera sa *Germania* scrie: "Mult mai ușor îl vei convinge pe german să plece în război și să se măcească cu inamicul decât să prelucreze pământul și să aștepte roadele (§ 14). "La germani clinghetul armelor este cel mai frumos mod de aprobare" (§ 11), deoarece "nu pot să suporte pacea" (§ 14.) Cum sunt în realitate *europenii* pe care îi cunoaște istoria? Viața și fețele lor sunt cel mai fidel redată în picturile lui Piter Broigel și Hieronimus Boș. Domnitorii lor sunt prezenți pe pânzele lui Francisco Goia. Nouă, celor obișnuiți cu figurile de pe frescele din Studenița și Mileșeva, Manasia și Gracianița, cu figurile de pe picturile lui Pavel Giurcoviți și Constantin Daniel, o astfel de *europă* ne este puțin stranie.

Ce gândesc *europizatorii* noștri, despre noțiunea *Europa*, adică aceia care ne gesticulează cu *drumul spre Europa*? Ei au în vedere economia europeană; la fel, văd Europa ca o țară promisă, ca un Eldorado care îi așteaptă numai pe ei.

Greșeala lor esențială este nu au obținut cel mai înalt grad de instrucție și că niciodată nu l-au citit pe Voltaire. Nu înțeleg că probabil există locuri bune însă ele nu sunt prevăzute pentru noi. *Europeizatorii* noștrii nu înțeleg că economia europeană are standardele ei construite pe criteriile care îi corespund și care există pentru interesele ei și nu a altora (dacă nu este *causa sui*).

Pot oare să intre *eupeizatorii* noștri în Europa? Intrarea în fiecare societate, în altă lume, presupune acceptarea regulilor și modurilor de comportare care deja există⁷²; la fel, intrarea în Europa presupune acceptarea sistemului ei de valori și schimbul sistemului propriu de valori. Aceasta nici într-un caz nu înseamnă că noi nu avem sistemul propriu de valori; totuși, ceea ce ni se întâmplă clar indică că există unele diferențe; noi avem valori care, clar, nu sunt "europene". Numai astfel este posibil să trecem liniștit peste ceea ce ni se spune: *în Europa se poate, însă numai după socoteala cu mafia* (deoarece ea în Europa nu există); *în Europa se poate, însă numai după nimicirea canalelor de droguri* (deoarece în Europa nu există droguri și consumatori de narcotici); *în Europa se poate, însă după socoteala cu criminalul organizat* (deoarece el acolo nu există); *în Europa se poate, însă numai după extradiția tuturor președinților și politicienilor* (deoarece în Europa așa ceva nu există).

⁷² Cu alte cuvinte: dacă intrăți în biserică, vă veți face cruce la intrare și veți accepta lumea care se află de partea cealaltă a pragului; dacă nu acceptați lumea respectivă și spațiul în care se află, nu veți intra acolo. Sau, mai clar spus: acei ce vor cu forța să intre în Europa și în același timp urlă cum că *trebuie să intrăm în Europa*, seamănă cu huliganii răzvrățiți care după meci doresc să schimbe scorul. Dar, nici suporterii la un meci, indiferent cât de huligani sunt, nu intră pe gazon deoarece sunt conștienți că jocul se va întrerupe în acel moment.

Ce putem să concludem? Există (a) *noțiunea geografică* a Europei (și noi suntem acolo); există (b) *noțiunea politică* a Europei, (în acest caz situația este puțin ciudată: ne vîrăm cu forța în granițele / economice și cu vize/ închise ale Europei și nu ne întrebăm dacă ne doresc ei acolo?); și în final (c) *noțiunea economică* a Europei (acolo toate locurile sunt ocupate și nu avem ce căuta deoarece nu avem ce oferi, dar și în cazul că avem ceva nu ne permit să exportăm; putem eventual exporta pe piața europeană doar zmeură și aceea sub anumite condiții necorespunzătoare, deoarece de la noi se așteaptă să exportăm marfă de calitate minoră; foametea noastră va trebui să absoarbă surplusurile lor marfale s-au marfa care se află la limita expirării termenilor de întrebuințare, așa că în momentele critice recisive să stimuleze economia europeană istovită (după ce definitiv distrugem economia proprie, așa cum au făcut-o și unii din vecinii noștri).

1. Imaginea spirituală a Europei

Cum se reflectă imaginea spirituală a Europei? În cunoscutele sale discursuri vienezee, intitulate *Criza umanismului european și psihologia* (7-10 mai 1935) Edmund Husserl a spus: *Sud denumirea Europa se subînțelege unitatea spirituală a vieții, a activității și creativității: Cu toate scopurile, interesele, grijile și eforturile, cu creațiile, cu realizările obiective, instituțiile și organizațiile.*⁷³ În același loc scrie: *În sensul spiritual, Europei îi aparțin domeniile englezești, Statele Unite etc, însă nu și eschimoșii sau indigenii din menajeriile din târguri sau țigani care permanent vagabondează prin Europa.*⁷⁴

⁷³ Husserl, E.: *Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie*, în Husserl, E.: *Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Husserliana VI, Den Haag² 1962, S. 319.

⁷⁴ *Op. cit.*, S. 318-9.

Oamenii care participă în astfel de activități sunt încadrați spiritual într-o imagine spirituală unică. Toate persoanele, asociațiile și rezultatele culturale au un caracter care îi unește. *Imaginea spirituală* subînțelege o teologie imanentă – dezvoltarea omenirii a cărei existență este liber modelată de ideile intelectului.

Aceasta înseamnă că Europa există numai în cazul că are entelehia ce întrepătrunde schimbările și dă sens dezvoltării ei; Sarcina adevărată a Europei este dezvoltarea spiritului uman, sarcină care niciodată nu poate fi terminată.

Locul de naștere al Europei spirituale este Grecia.⁷⁵ Se subînțelege că nu este vorba de locul geografic ci de cel spiritual. Această teză se referă la secolele VII și VI î.e.n. la perioada când se nasc noile raporturi față de lumea înconjurătoare, când apar creațiile spirituale de o specie cu totul nouă. O cultură cu totul definită. Grecii folosesc termenul *filosofia*. *Filosofia este prafenomenul Europei spirituale*. Este vorba de o formă nouă de viață care, prin dragostea față de idei, produce idealuri și norme ideale de viață. *Filosofia este o viață filosofică, o nouă imagine culturală*.⁷⁶

În raport cu formele trecătoare ale culturii, cărora le este caracteristică eficacitatea (meseriile, felurile de prelucrarea pământului, modul de locuire), filosofia există altfel; realizările ei sunt netrecătoare. Există ideea despre sarcina infinită. Cultura în afara științei este sarcina și opera omului în definitivitate, filosofia își are sarcinile în infinit.

La greci apare un interes universal (cosmologic) pentru lume. Grecii insistă să creeze teorie. Teoria subînțelege *epoché* a întregii practici naturale. Aici este desemnată și *ideea universității*: relațiile interpersonale dintre profesori și elevi față de același scop: cunoașterea și cercetarea care se transmite

⁷⁵ *Op. cit.*, S. 321.

⁷⁶ *Op. cit.*, S. 332-3.

din generație în generație și care este formă de viață. Este vorba de acceptarea criticului, ținutei universale, construirea relațiilor față de întreg. Aceasta subînțelege empiria bine gândită, supunerea empiriei integrale normelor ideale. Se dezvoltă spiritul criticii libere îndreptat spre sarcinile infinite care creează idei noi, interminabile. Din baza viziunii unei filosofii universale, din spiritul liber, trebuie modelat cel etic, nu numai a indivizilor, al lumii întregi, al politicii, existenței sociale a omenirii.⁷⁷

2. Spre care Europă mergem noi acum?

În comunicarea deja menționată, la 5 mai 1935, E. Huserl a spus: *Națiunile europene sunt bolnave. Europa este în criză. Acest mare cugetător a conceput criza ca o aparență a înfrângerii raționalismului. "Lumea europeană" este născută din ideile intelectului, adică din spiritul filosofiei.*⁷⁸ Insuccesul culturii raționale contemporane este consecința felului în care s-a manifestat, adică realizat *ratio*, consecința intercalării lui în "naturalism" și "obiectivism". Huserl a socotit că criza existențială europeană are două ieșiri: *Destrămarea Europei prin înstrăinarea ei de sensul propriu al vieții raționale, dezorganizarea în nerăbdarea față de spiritualitate și decăderea în barbarism, s-au renașterea Europei din spiritul filosofiei peste spiritul eroic care, în final, depășește naturalismul și că cel mai mare pericol pentru Europa poate fi istoveala.*⁷⁹

S-a reușit oare cu aceste idei? Din păcate, răspunsul la întrebarea aceasta este negativ. Dacă s-ar fi reușit, nu ar fi fost cel de al doilea război mondial și bombardarea Serbiei.

Astăzi atacurile postmoderniștilor contra ideii *ratio* sugerează că în Europa nu s-a schimbat nimic. Ea este așa cum

⁷⁷ *Op. cit.*, S. 6.

⁷⁸ *Op. cit.*, S. 347.

⁷⁹ *Op. cit.*, S. 347-8.

a fost la începutul secolului al XX-lea; criza Europei și a spiritului european nu este depășită; ea este doar mascată și transpusă în unele ape tulburi. Dacă vre-o idee este amenințată, atunci este vorba de ideea reponsabilității. Acela care poate tot, nu este responsabil pentru nimic. Acela care este cel mai tare și care croiește harta lumii, nu poate fi judecat pentru crimele din lumea întregă. Orișice polemică cu logica forței se termină cu moralizarea civilizatorică.

Însă, după cum am spus, în fața noastră se află întrebarea: unde vrem noi? Răspunsul tuturor este: în Europa! De câte ori se repetă povestea din care nu am învățat nimic; repet: *Europa are valorile și ideile proprii despre viață.*

Sunt oare valorile și ideile noastre aceleași? Are o astfel de Europă interes pentru noi? Din nou voi răspunde just și clar: *nu are.*

În același timp noi estimăm valorile culturale ale Europei: cunoaștem arta italiană și spaniolă, cea olandeză și germană, engleză și franceză; totuși, avem dreptul legitim să așteptăm ca și cei din Europa să estimeze operele noastre culturale, să răspundă pozitiv la oferta noastră pentru un dialog cultural: arta Gracianiței nu este sub nivelul Sienei sau Ravenei; totuși, Europa privește calm, chiar și susține (prin administratorii săi) distrugerea bunurilor culturale. O face aceasta intenționat din cauză că *nu este capabilă* să înregistreze aceste valori s-au că *nu dorește* să le înregistreze.

Trebuie pentru totdeauna să ne fie clar un lucru: arta și cultura Europei ortodoxe nu înseamnă nimic pentru Europa catolico-protestantă. Desigur că la mijloc nu este vre-o greșală sau intenție răutăcioasă. Nu se vede ceea ce se vede, ci doar aceia ce este omul învățat să vadă. Trebuie să înțelegem: Europa catolico-protestantă este învățată să nu ne vadă. Dacă ne și vede, atunci aceste priviri străbat prin șapte lentile diformate. Degeaba s-au ocupat Dekart și Spinoza de

prelucrarea lentilelor pentru instrumentele optice. Lumina în care au fost ei nu este și Lumina noastră.

Nu trebuie cineva să fie expert pentru istoria artelor, este deajuns să citească orișice istorie a artei apusene și să vadă că în ele nu există nici o informație dar mai ales vre-un capitol despre arta și cultura Europei ortodoxe. Consultați cartea prea slăvitului și de curând regretatului E.H. Gombrich *Arta și istoria ei*,⁸⁰ despre care presa noastră a scris ca de un colos al criticii artistice din secolul al XX-lea. Pe miile de pagini nici nu se pomenește despre cultura și arta Europei ortodoxe. Această carte nu este un scandal cultural, intră cu genociditatea sa în categoria crimelor de prim ordin.⁸¹ Dar, în așa fel s-a format conștiința Europei despre noi, nu numai într-o zi, un an sau un deceniu și nu se poate înlătura cu o trăsătură de mână sau de penel. Cine vorbește în lume despre literatura sau arta noastră? Pe harta culturală a lumii noi suntem doar o pată. Unica consolare este că și Europa a fost un gol alb pe parcursul Evului mediu, pe timpul când filosofia a fost cultivată în Atena, Constantinopole și Damasc.

Vin oare europenii să vizioneze operele noastre artistice și culturale? Vizitează mănăstirile de pe Frușca Gora? Și atunci când vin nu văd nimic mai mult decât unele cafenele; nu doresc să cunoască această lume, spiritualitatea și cultura sârbească. Poate că din această cauză au adus atât de ușor deciziile ca să dărâme podurile sau să arunce bombele.

⁸⁰ Gombrich, E.H., *Umetnost i njena istorija*, Nolit, Beograd 1980.

⁸¹ Grecii au știut foarte bine că pedeapsa pentru deteriorarea tineretului și crearea imaginii false despre lume poate fii doar moartea; crima asupra spiritului ființei a unui popor (care de obicei au o denumire naivă cum ar fi "reforma") este mult mai mare decât crima fizică – individuală s-au masivă.. Schimbările spiritului ființei, așa cum se practică la noi, pot avea consecințe negative în viitor deoarece nu sunt bine gândite și cu ușurință aplicate.

Pentru ca cineva să fie înjosit este necesar ca și el să accepte înjosirea ca o formă de existență; doar în acest caz este posibil ca o cultură să capituleze în fața altei culturi, a cărei trăsătură este spiritul exclusivității; avem noi oare răspuns la presia imperialismului cultural european și la avântul asupra tuturor valorilor pe care mediile noastre corupte le repetă până la infinit?

2.1. Ieșirea posibilă

Voi amintii că la înrebarea lui Maks Brod: "Există oare vre-o speranță pentru lumea aceasta?", Kafka a răspuns: "Există speranță, speranță infinită, însă nu pentru noi". Eu nu sunt pesimist de genul acesta din simplu motiv că aparțin unei lumi care gândește despre speranță cu totul altfel; totuși, parafrazând această întrebare, dar nu și răspunsul, ne putem întreba: Avem oare vre-o șansă pentru noi, în momentul când ne simțim neputincioși să schimbăm ceva, să oprim măcar rostogolul în care ne aruncă *protectorii celor mai bune intenții*. Răspunsul preliminar poate fi: *Da*.

Speranța va fi dacă se (a) oprește decăderea materială și spirituală precum și distrugerea universității, dacă se (b) reînnoiește demnitatea filosofiei și a științelor prin întoarcerea demnității celor ce se ocupă de filosofie și științe, apoi (c) întoarcerea demnității poporului nostru care a fost călcată în ultimii ani, dacă se (d) reînnoiește instinctul pentru instrucție și reorganizează în mod filosofic sistemul de învățământ, dacă se (e) reorganizează formele de existență socială și politică a acestui popor (să nu îl introducă acolo unde nu îl vrea nimeni, deoarece acolo nu există nici un scaun liber, dar mai ales două), și în final (f) să se reafirmeze valorile spirituale proprii prin înțelegera lor.⁸²

⁸² Desigur că este ultima oră deoarece ni se interzice și limba, pe care vreau să o denumească ca o oarecare limbă de comunicare. Nu este

3. Declarația bologneză

La toată lumea este plină gura de așa-numita Declarație bologneză. Deodată, cei mai gălăgioși sunt aceia despre care n-am auzit niciodată, aceia care nu au citit nici o carte în viața lor (de scisul cărții nici vorbă), care din anumite împrejurări (mai ales din cele *politice*)⁸³ s-au găsit acolo unde nu le este locul și care în vremurile *normale* nu se puteau afla niciodată. Pun întrebarea: a citit oare majoritatea din prorectori Declarația bologneză? Și mai departe se tace despre rezultatele faimoasei reforme de la universitățile din Cambridge și Oxford, la Sorbona și Freyburg,, la Keln și Bologna; această întrebare nu este deloc naivă.

Fiecare trebuie să vadă următoarele: esențialul Declarației bologneze (au iscălit-o miniștri și nu oamenii de știință și reprezentanții universităților, adică au iscălit-o

prea târziu, măcar că la noi *europizarea* este în plin toi, să ne aducem aminte de un vechi obicei de pe timpul Asirilor antici: la ei judecătorii au șezute pe pieile preparate ale predecesorilor săi care și-au îndeplinit prost meseria (în cele mai multe cazuri au primit mită). Autoritatea este un fenomen temeinic (despre aceasta mai detaliat: Fink, E.: *Grundphänomene des menschlichen Daseins*, Alber, Freiburg/München, 1979, S. 284-334; Fink, E.: *Bruderzwist im Grund der Dinge*, în Fink, E.: *Epiloge zur Dichtung*, Klostermann, Frankfurt/M, 1971, S.37-52:

⁸³ Dacă vre-o vreme satisface necesitățile cercetărilor sociologice, atunci poate să se includă în cercetări vremea noastră; să spunem: cum din motive pragmatice și interese proprii sau aflat în diferite partide politice aceia care până atunci nu au putut să se autoverifice? Consider că și psihiatrii prin cercetarea milieului politic la noi pot să elucideze mai multe exemple de raționalizare. Este cert faptul că prin reorientarea agresiunii proprii și ambițiilor patologice majoritatea *persoanelor publice* de la noi au evitat tratamentul medical, dar au îmbolnăvit prin activitatea sa societatea în întregime.

reprezentanții elitei politice și nu celei spirituale și intelectuale) în cea mai mare măsură vorbește despre circularea studenților la universitățile din cadrul Europei. Este vorba de *zona înaltă a învățământului universitar* și reglementarea mobilității cetățenilor și a posibilității de angajare și aplicare efectivă a circulației libere. Și nimic mai mult.⁸⁴

Întrebarea finală și esențială trebuie să fie: se referă oare Declarația amintită la universitate (ca universitate) cu pretenția să schimbe esența ei. Răspunsul meu este foarte scurt: *nu*. Declarația bologneză nu este promulgată pentru ca să distrugă *ideea universității*,⁸⁵ care are o vechime ca și universitatea din Bologna, sau din cauza reorganizării temeinice a structurii ei. Ea este adoptată în funcția avansării

⁸⁴ Declarația bologneză nu regulează prin automatism trecerea studenților din Albania sau Balcani la Oxford sau Cambridge. Trec oare după un automatism studenții din Texas la Iton, Jel sau Harvard.

¹⁶ Printre vocile solitare se află și vocea profesorului dr. Danilo Basta care cu mare senzație pentru momentul actual a tradus *Ideea univesității* a lui Karl Jaspers (1945), și de curând a publicat-o la Belgrad (Jaspers, K., *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003); în prefața traducerii cărții amintite el spune: "M-am apucat de traducerea cărții *Ideea universității* cu precauție și din cele mai profunde necesități. Am avut în gând totul ceea ce se petrece în legătură cu prevestirea reformei universitare la noi. Iar ceea ce se întâmplă nu este deloc încurajator. Dacă se arbitrează după informațiile ajunse la universitate și la opinia publică în general, contrar voinței acelor care pregătesc soluțiile legislative despre învățământul înalt, există motive foarte serioase pentru o mare îngrijorare și tot atâta neliniște, (...). Se poate spune deschis: universitățile noastre s-au îmbolnăvit în mare măsură, în așa măsură că este amenințată și substanța lor proprie. Reforma lor este un imperativ inevitabil. (*Op. cit.*, 181-2).

învățământului înalt și unificării la nivel european, pentru ca clasa muncitoare instruită cu calculatoarele să poată schimba posturile de muncă; numai în Serbia a trecut cuiva prin minte că trebuie degradate criteriile de învățământ iar trâncăneala să se proclame de principiu al învățământului *creativ*.

Învățământul există acolo unde există predări susținute de profesori care își cunosc meseria și în care elevii învață și știu unde le este locul. Așa este din vremea lui Pitagora.

În centru învățământului actual trebuie să fie cursurile profesorilor ca rezultatul cercetărilor științifice. Când este vorba de cursuri și de prezența studenților (este cunoscut faptul că majoritatea studenților nu urmăresc cursurile) este clar că majoritatea studenților nici nu studiază. Toți cei prezenți la facultate nu studiază; studiază un număr mic de indivizi, iar ei sunt aceia care frecventează cursurile și fac parte din adevărata elită studențească. Consider că frecventarea cursurilor trebuie strict definită. Nu trebuie să se cadă sub influența falsă a *populismului* democrat iar frecventarea cursurilor trebuie condiționată de cunoștințele precedente, adică de media notelor obținute la obiectele relevante pentru perceperea problematicei corespunzătoare, precum și de colocviile din literatura corespunzătoare care se fixează înainte de începutul *semestrului*. Numai în acest caz studenții nu vor fi ascultători pasivi ci participanți activi ai disputului, pentru care mulți se angajează fără ca să remarce presupunerile precedente. Trebuie oare să reamintim că și termenul *universitatea* la început a semnat centru de instruire, asociere, mai precis *sindicatul care protejează interesele unei categorii specifice de oameni*. Bologna și Parisul sunt două modele pe care le-au luat drept exemplu alte universități: la Bologna a fost *universitas scholarum*, adică asociația studențească care a obținut privilegii speciale de la Fridrih I Barbarosa; la Paris a funcționat *universitas magistrorum ut scholarum* – asociația în care au fost încadrați profesorii și

studenții. Este important faptul că universitatea medievală⁸⁶ a cultivat aristocrația spirituală iar proveniența studenților a fost de ordin secundar.⁸⁷ "Aristocrația spirituală, a accentuat Jaspers, nu este o aristocrație sociologică. Fiecare care este născut pentru așa ceva trebuie să își îndrepte calea spre studii. Astfel de aristocrație o au nobilii care și-au moștenit titlurile precum și muncitorii, bogații și săracii, dar rar de tot. Ea poate să fie doar o minoritate."⁸⁸

Cât despre învățământul gradat în trei niveluri⁸⁹ încă din perioada antică, drept exemplu fiind modelul trinom a lui

⁸⁶ Universitatea medievală s-a divizat în facultatea de arte libere (6 ani) și facultatea teologică (8 ani); prima facultate a fost introducerea în cea de a doua. Învățământul s-a realizat în formă de cursuri (lectio) și seminare (disputatio). Seminarele au fost compuse din dezbateri în care prima dată studenții au tratat problematica și au dat răspunsuri ca apoi răspunsurile să fie date și de profesori. Până în zilele noastre nu s-a schimbat nimic în acest sens iar încercarea de a se neglija diferența dintre cursuri și seminare vorbește cel mai mult despre incapacitatea creatorilor reformei.

⁸⁷ În cartea amintită K. Jaspers îl citează pe Abraham Fleksner, care în studiul *Univeritățile* (1930) scrie: "Democrația nu este o posibilitate spirituală, independent de faptul că fiecare individ, în baza posibilităților sale, trebuie să aibă posibilitatea să fie acceptat în spiritul aristocratic...(...). Se vor găsi oare măsuri corespunzătoare pentru excluderea mediocrilor și incapabililor? (Jaspers, K., *Op. cit.*, 149)

⁸⁸ Jaspers, K.: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, 150.

⁸⁹ Unica încercare de a se distruge temeinic această stratificare care a fost valabilă din vremurile antice și până în zilele noastre, cu intenția să se extermineze spiritul învățământului (în primul rând spiritul care a rămas în programele gimnaziale), este reforma în învățământ realizată la mijlocul anilor șaptezeci din partea expertului pentru sate Stipe Šuvar din Zagreb. Pentru consecințele tragice ale reformei amintite (în afară de elevii din care câțiva au ajuns în situație să devină reformatori) nimeni nu a răspuns penal.

Aristotel, stratificat în științe poetice, practice și teoretice, trebuie să ținem cont că azi există o gradare a învățământului după absolvirea școlii medii; există universitatea și vis a vis de ea diferite școli înalte de specialitate care oferă instruire specializată pentru diverse forme de activități. La școlile specializate înalte cursurile le susțin conferențiarii iar la universitate profesorii, care în același timp sunt conferențieri și cercetători. De aceea se impun în fața universității sarcini mult mai superioare, mai responsabile și mai grele, deoarece și natura ei este diferită; diferă și structura acelor care se găsesc în ea – structura profesorilor și studenților.

Neînțelegerile sunt provocate de mai mult timp prin prezența tendinței greșite ca toate școlile înalte să intre sub căciula universității precum și toate facultățile să fie sub egida universității și să fie părțile componente ale acesteia. Aceasta nu este nici o noutate: la neînțelegeri similare s-a ajuns în perioada Renașterii, după înființarea Academiei din Florența (pe timpul lui Cozimo Medici și protejatul lui Marsilio Ficino (M. Ficino, 1433-1499), când au început să apară în Europa diferite academii ca ciupercile după ploaie și care, se subînțelege, nu au avut nimic asemănător cu aceea din Florența.

Toate acestea ne obligă într-o oarecare măsură să precizăm ce este universitatea. Universitatea este lucrul unde se obțin cunoștințe din domeniul științelor fundamentale și umaniste pentru care țara este interesată, deoarece din rândul universitarilor se recrutează cele mai bune cadre. Nici un individ care a obținut licența la o universitate de mâna treia nu a devenit președintele SUA; pentru așa ceva se subînțelege posedarea diplomei unor universități distinse cum ar fi Jel, Harvard sau Iton. Acest lucru este clar tuturor. Este clar de ce în Japonia sunt atâtea sinucideri în rândul tinerilor, mai ales după insuccesul la examenele de admitere. Rezultatul la examenul de admitere determină viața de mai târziu a unei

persoane. Nu poate fi nemotivată trecerea dintr-un grup inferior în alt grup social superior; numai acolo unde este totul posibil, nu contează calitatea diplomei. În lumea normală este foarte important unde a studiat cineva și la cine și-a susținut teza de doctorat, la cine a învățat să cânte la instrument sau să compună melodii.

Universitatea este o școală de prestigiu la care nu poate să se înscrie oricine. Așa este în țările normale. Acolo termină universitatea aceia care se înscriu, nu din cauză că sau înscris ci din cauză că sunt capabili să o termine. Trebuie să fim conștienți că și între oameni există diferențe, precum există între toate ființele din lume; există două feluri de tineri: acei care studiază ca să obțină o diplomă și aceia care studiază pentru ca să obțină cunoștințe. Din aceste motive trebuie să existe două feluri de școli: pentru primii, care vor să plătească și după un anumit timp să obțină o diplomă și pentru ceilalți care vor să învețe. În primul caz avem școli specializate, colegiuri, universități populare (unde se obține un minim de cunoștințe), iar în cel de al doilea universitatea, locul unde învață elita *spirituală*.⁹⁰

Concluzie

Universitatea nu este instituție socială, cel mai puțin locul unde se cumpără pacea socială sau se face politică. La universitate se obțin cunoștințe temeinice și ea este școala de elită; la universitate se vine din cauza cunoștințelor și nu din foloase aparte. Declarația bologneză este un act practic care are intenția să rezolve problemele de uz zolnic care au apărut în învățământul european prin unirea mai multor țări într-o uniune economică și a cărei viitor după anul 2007 este incert;

⁹⁰ Este vorba de elita spirituală și nu cea financiară. Din aceste motive țara trebuie să stea în spatele universității pentru ca în ea să se găsească cei mai buni și cei mai capabili.

Declarația bologneză nu intră în esențialul universității, a cărei motiv de existență a fost definit înainte cu multe secole; ea este expresia politicii și nu a necesităților spirituale care sunt deasupra politicii; din această cauză Declarația bologneză a fost semnată de miniștri și nu de cei mai distinși rectori ai universităților europene.

(Trad. A. Negru)

Izdavač:
Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača
Vršac

Biblioteka:
Istraživačke studije
29

METAPEDAGOGIJA I
(*Paideia* kao *paidia* politike)

Milan Uzelac

Za izdavača:
Prof. dr Grozdanka Gojkov, direktor

Recenzent:
Prof. dr Radivoj Stepanov

Štampa:
Studio veris, Novi Sad

Tiraž:
50 primerka

Vršac
2007.

ISBN 978-86-7372-074-6

Na naslovnoj strani: Mozaik Rodžera Penrouza (1973)

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

378.014.3(497.11)
УЗЕЛАЦ, Милан

Metapedagogija I. *Paideia* kao *paidia* politike / Milan Uzelac . – Vršac :
Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača, 2007 (Novi Sad :
Studio veris). – str. 126 ; 21 cm. – (Biblioteka: Istraživačke studije ; 29)
Tekst na srp., rus. i rum.jeziku. – Tekst lat. i ćir.. –tiraž 50 primeraka

ISBN 978-86-7372-074-6

a) Visokoškolsko obrazovanje – Reforma - Srbija

COBISS.SR-ID 225162503